ELEMENTE DE ORIGINE LATINĂ ÎN SCRIEREA LUI DOSOFTEI *VIAȚA ȘI PETREACEREA SVINȚILOR* (LITERA *A*, partea I)

LAURA MANEA

Studiul, parte a tezei noastre de doctorat, face parte dintr-un plan mai amplu de realizare a unui dicționar al limbii literare a mitropolitului Dosoftei din scrierea *Viața și petreacerea svinților* (1682–1686). Analiza lexicului de origine latină (numai cuvintele care încep cu litera *a*; cu excepția elementelor latine savante) din textul cercetat este abordată din perspectivă lexicografică: etimologie, disociere semantică, precizarea locuțiunilor, expresiilor și sintagmelor în care un lexem sau altul este atestat. Sunt menționate și variantele, făcându-se trimitere la cuvântul-titlu. În cazul unor termeni care ridică anumite probleme, am făcut comentarii (etimologice, semantice etc.), pornind de la datele înregistrate în dicționare sau în studiile de specialitate și urmărind, totodată, apariția cuvântului respectiv în scrieri din diferite epoci, dacă este atestat prima dată în operele lui Dosoftei, dacă este sau nu înregistrat în *Dicționarul limbii române* al Academiei (*DA*), dacă este sau nu specific arealului lingvistic nordic, pentru a putea realiza o „monografie" completă a termenului supus analizei.

Deoarece scrierile marelui cărturar din secolul al XVII-lea sunt relativ puțin cunoscute și cercetate de un grup restrâns de lingviști, sperăm ca acest studiu să suscite interesul specialiștilor.

1. A prep. (< lat. *ad*)

1. Indică/exprimă un raport local: **a)** În, pe. *Crucea D[o]mn[ul]ui a umăr rădicând.* mai 108^{v}/7–8; **b)** (Din)spre. *Strana cea din a direapta.* sept. 12^{r}/32. *Mergea... spre a direapta parte.* apr. 63^{v}/24; **c)** La, în. *Ședzând a vamă.* nov. 129^{r}/2. *Răbdând vitejeaște a izgnanii amară.* mai 111^{v}/23.

2. (Indică un raport temporal) De la, de când. *După opt dzâle a Sv[â]nta Sa din Ficioară Naștere.* ian. 1^{r}/21–22.

3. (Indică un raport final) **a)** (Complementul e utilizat metonimic) *I-au dus a ierbi la munte și i-au ucis.* oct. 70^{v}/11. *Mearsă în pădure a leamne.* (cf. *DA*, 26/2); **b)** Ca, drept (dovadă). *Stălpul... stă și până astădz a minune.* apr. 96^{r}/17.

4. a) (Urmat de pron. invar. *ce*, în construcții interogative, are valoare de l o c. c o n j.

ALIL, t. XXXIX – XLI, 1999–2001, București, 2003, p. 31–63

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

cauzală) De ce, pentru ce. *A ce... te fură gânduri... pentru mine?* sept. 11^{v}/17. *A ce mă iai în goană?* id. 22^{v}/23. *A ce-l asculţaţ?* id. 30^{r}/30. *A ce nu te veseleşti?* oct. 48^{r}/1. *A ce şed osăbiţ?* id. 48^{v}/6. *A ce le scrieţ voi aceastea?* id. 69^{r}/14. *A ce nu te pleci?* nov. 104^{v}/20. *A ce iubeşti deşertăciunea?* id. 125^{r}/17. *A ce-m grăeşti aşea dragă?* nov. 142^{r}/16. *A ce eşti bătrân fără de ruşine?* id. 146^{v}/31. *A ce stai tot înrăutăţât?* id. 149^{r}/24. *A ce plângi de viaţa aceştii lumi?* dec. 192^{r}/26. *A ce nu mănânci?* id. 205^{v}/8. *Îl întrebară: „A ce taci?"* mart. 25^{r}/29. *A ce-m dedeş atâta scârbă?* id. 43^{v}/33. *A ce gândeşti la mintea să... să fiu nălucire?* apr. 64^{r}/32. *A ce giudeci tu pre păstoriul fiindu-ţ tu oaie. A ce apuci fariseiaşte giudeţul lui D[u]mn[ă]dzău?* id. 73^{v}/30. *A ce feceş aşea?* mai 132^{r}/2. *A ce ne lenim, a ce nu ne nevoim să...* id. 137^{r}/9. *A ce minţiţ?* iun. 155^{r}/24; **b)** (Introduce o propoziţie indirectă, cu nuanţă de scop) La (ce). *Să ia sama a ce lucru iaste mai de poruncă.* dec. 196^{r}/2; **c)** (Introduce o propoziţie cauzală) Pentru că, deoarece. *Au învis pre un slujitoriu... ce să necasă în mare, a ce i să foarte rugară.* sept. 29^{v}/34. *Plângând a ce rămasără săraci de...* id. 32^{r}/32. *Fericit eşti... a ce mult te-ai ostenit.* dec. 208^{r}/26.

5. (Formează, împreună cu substantivele precedate de numerale sau de adjective pronominale nehotărâte sau împreună cu pronumele nehotărât, construcţii cu valoare de genitiv, desemnând apartenenţa, posesia) *I-au tăiat capul lui şi a trei prunci.* sept. 5/2. *Isţealitori s-au arătat a toate boale.* id. 34^{r}/23. *Patriarşii tuscinci a toată lumea.* oct. 61^{r}/1. *Pentru-ndereptarea a mulţ păgâni.* id. 85^{v}/6. *Făptoriul şi înşirătoriul a toată săzdania.* dec. 192^{v}/2. *Obărşiile a toată învăţătura.* id. 193^{r}/6. *Cu giudeţul sorţului a tot poporul.* id. 204^{r}/26. *La 70 de ai a toată viaţa sa.* id. 207^{v}/15. *Păstoriu a multe cuvântăreaţe oi.* ian. 10^{v}/8. *Şi fu a mulţ săraci maică.* apr. 82^{v}/25. *Din afară a toată glăceava fiind.* mai 108^{v}/11. *Fiică a creştini buni.* mai 135^{r}/35.

6. (Urmat de substantive, formează construcţii cu valoare de dativ) *Deade pâne a flămândz.* sept. 18^{v}/30. *Fu a mulţ de polzuire.* oct. 44^{v}/20. *Închinându-vă... a spurcături.* nov. 163^{v}/18. *Să-nchina a păpuşi.* id. 163^{v}/28. *Ţânea calea a bărbaţ şi a femei.* ian. 25^{r}/22. *Să vă spodobască a cereasca sa împărăţâe.* mart. 5/35. *Deade pre tustreale a trei boiari să le dea strânsoare.* apr. 71^{v}/21. *A mulţ fu sol de spăsenie.* id. 87^{v}/3. *Să slujască... a stăpâni păgâni.* mai 106^{v}/22. *Să-nchină a idoli nesâmţât.* id. 115^{v}/32. *Mă închin a D[u]mn[ă]dzău fără moarte.* id. 116^{v}/29. *Spunea... a mulţ necredzute.* id. 119^{r}/6.

7. (Intră în construcţia unui complement circumstanţial de mod sau cu valoare sociativă) Cu; după. *Logodită fiind a bărbat.* dec. 215^{v}/23–24.

8. (Intră în componenţa/construcţia unui complement circumstanţial de cauză) *Să ciudară a minune mare.* sept. 21^{r}/28 (aici poate avea şi sens de modal comparativ, „ca de"). *Ieşiră toţ din besearică a minune.* nov. 118^{r}/20.

9. (Urmat de prep. *de*, în povestire, are sensul prepoziţiei *despre*, introducând un complement circumstanţial de relaţie) *A de strânsul sv[i]ntei pulberii...* mai 112^{r}/2.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

10. (Introduce un atribut) *Mai luat-ai s[u]fl[e]t a om să i-l duci?* sept. 30^{r}/28. *Apărătură a tot răul.* mart. 60^{v}/30 (în ultimul exemplu are sensul prep. *de*, loc. *faţă de, în faţa*).

2. ABÁTE vb. III (< lat. *abbattĕre*)

1. Intranz. (Descori urmat de prep. *de*) A părăsi o anume direcţie pentru a relua o acţiune diferită de cea stabilită iniţial; a se îndepărta de la direcţia dinainte stabilită, cu scopul de a întreprinde o altă acţiune; „er gibt sich Mühe" (cf. Lacea, *Untersuchung*). *Şi abătându-să curăbiarii la un scruntari de mare cu vad, îngropară, ieşind la pământ, sv[i]nt[e]le ei moştii.* sept. 20^{r}/2. *Abătu de-ş gătă mormântul de-ngropăciune.* id. 25^{r}/7–8. *Abătu femeaia de căotă şi află capul.* oct. 68^{r}/26. *Abătu şi feace o sv[â]ntă besearică.* id. 68^{r}/36. *Oblicind ep[i]sc[o]p[u]l, abătu de botedză pre toţ oglaşenicii.* dec. 242^{r}/23. *Când fu demineaţă, abătu de-i adusă o piiale de capră.* ian. 18^{v}/21. ♦ P. ext. Tranz. (Despre forţe ale naturii) A schimba direcţia unui obiect (aflat în mişcare) *Moştii... le-au abătut apa la o râpă.* mart. 27^{v}/19. ♦ A părăsi un mod de a gândi, de a supravieţui, înlocuindu-l cu o altă conduită, mod de a gândi etc. *Ş-au abătutu-ş tot gândul şi voia spre sporiul bunătăţâlor.* nov. 120^{r}/20.

2. Refl. A se opri undeva (sau la cineva), părăsind drumul iniţial. *Să luă după dânsul până s-au abătut la...* nov. 133^{v}/3.

3. Refl. A se îndepărta (puţin), a păşi într-o parte. *Unul din bătăuş, fiindu-i milă de sv[â]nta Iuliani, anume Stratonic, să abătu na stânga şi credzu în D[o]mn[u]l H[risto]s.* mart. 18/16.

3. ABIÁ, ABIIÁ adv. (< lat. *ad vix*)

1. (Modal) Cu greu, cu greutate; anevoie. *Aşea fiind bolnav. Şi abiia l-am înduplecat de-au slobodzât să-ş margă pre-acasă ascultătorii ce era strânşi pregiur dânsul, de-i asculta învăţătura.* nov. 172^{r}/14. *Iară apoi abiia mi-am adus aminte de răutăţâle meale ceale multe.* dec. 189^{v}/12. *Le era ruşine să-i spuie în faţă. Abiia siliţ şi cu stideală îi spusără.* id. 196^{v}/15. *Descoperindu-i s[fâ]nt[u]l obraz, străluciia ca îngerul. Atâta cât abiia putea de-l vedea.* mart. 43^{v}/18. ◊ (Întărit de locuţiunile *cu nevoie, cu mult greu*) *Abia cu mult greu am scris şi această... carte.* sept. 6/15. *Luându-ne pre urma ei sosâm la alte râpi şi primejdii. Şi surupându-ne, abiia cu nevoie putum de ne pogorâm la şes.* oct. 79^{r}/34. ◊ (Amplificat prin prep. *de* sau *cu*) *Şi spunea diaconul că „Atâta mergeam de reapede acesta drum, cât îm părea că zburăm de de-abiia de ne vrea agiunge pasăre".* sept. 11^{v}/34. *Cu de-abiia îl înduplecară în sfatul lor. Şi le dzâsă de-i feaceră o colibiţă.* dec. 209^{r}/4.

2. (Cantitativ, intensiv) Foarte puţin, aproape deloc. *Abiia vie o aruncară în temniţă.* oct. 91^{v}/35. *Apoi multe ceasuri ce-l ţânură aşea spândzurat, îl pugorâră abiia viu.* id. 95^{r}/32. *Slăbiiu de post, cât abia eram viu.* mart. 54^{v}/36.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

3. (Temporal) De foarte puțină vreme; de îndată ce, numai ce; chiar atunci, tocmai. *Şi slăbind, să voiera, blăstămând. Şi abiia iarăş să rădică de căută în sus.* oct. 41^{v}/29. *Rar şi galbăn la păr. Abia mesteca cărunteațe.* ian. 17^{v}/19.

4. AC s. n. (< lat. *acus*)
1. Mică ustensilă de oțel, care servește la cusut. Folosit şi pentru o comparație, pentru a atrage atenția asupra unei situații etc. *Dormirea îi era şedzând rădzâmat cu pieptul pre genunchi, şi înfigea un ac în lumănare aprinsă şi când agiungea focul lumănării la ac, cădea acul într-o medelniță de suna, şi-l stărniia de să scula.* sept. 3^{v}/12. *Putearea voastră ş-a dumnădzăilor voştri iaste ca un foacel îmflat, plin de vânt, carele deaca-l vor împunge numai cu o-mpuitură de ac, el să face de nemică.* nov. 142^{r}/7.
2. (Biol.) Organ de apărare şi de atac al unor animale, în formă de ghimpe sau de vârf ascuțit. *Dzeace femei zdrobiră acele şearpelui.* sept. 14^{r}/8.

5. ACÉL, ACEÁ pron. dem. V. a c e l a.

6. ACÉLA, ACÉEA, aceia, acelea, pron. dem., adj. dem. şi art. dem.
1. Pron. dem. (Indică pe cineva sau ceva relativ depărtat de vorbitor) *Acei de mainte de dar, prorocii.* sept. 6/24. L o c. a d j. **Ca aceaia** = puternic; însemnat; extraordinar. *Feace aşea moarte ca aceaia.* dec. 201^{r}/25. *A vă-nchina la d[u]mn[ă]dzăi ca aceaia.* febr. 55^{r}/11. *[Î]i duc la moarte ca aceaia.* id. 60^{r}/4. L o c. a d v. **Drept aceaia** = prin urmare; deci. *S-au gândit ficioara că-i spune de om pemintean. Drept aceaia să schimbă în față şi la inemă.* nov. 162^{r}/3. *Drept aceaia dimonii... îl îngroziia.* febr. 88^{r}/15. *I-au datu-i... să poată face preaslăvite minuni. Drept aceaia au plecat şi femeaia sa pre Aniia.* mart. 19/9. *Drept aceaia însuş v-au arătat acmu cum să vă îndireptați.* id. 31^{v}/14. **Dintr-aceaia** = din acea cauză; datorită; drept urmare. *Era din fire isteț şi ascuțât la minte şi dintr-aceaia să feace foarte învățat.* dec. 204^{r}/21. **Într-aceaia** = în timp ce. *Şi-ntr-aceaia ce cugeta, adică soseaşte... călare sv[â]nt[u]l m[u]cinic.* nov. 117^{v}/5. *Într-aceaia ce aşteptam eu aceale trei luni postindu-mă, audzâiu că vrea să stea la-ntrebare Petră.* id. 151^{r}/2. **Pentr-aceaia** = dintr-un anumit motiv, dintr-o anumită cauză; din cauza (a ceva), ca urmare (a ceva). *Pentr-aceaia fu bătuți preste... obraz.* id. 92^{r}/17. *Şi pentr-aceaia s-au şi botedzat.* dec. 188^{v}/16. *Pentr-aceaia fu certat.* mart. 35^{v}/10.
2. Adj. dem. *Aceale durori.* sept. 35^{v}/10. *Unul de-acei... îngeri luminați îl luă de mână.* oct. 65^{v}/11.
3. (Cu valoare de adj. dem. de identitate) *Într-aceaia hire ca şi dintâiu.* oct. 95/2. *Într-aceaia dzî a doi părinț... vădzură ce li-au arătat D[u]mn[ă]dzău.* mart. 36^{v}/22.
4. Art. dem. *Acea mai zăbavnică mâcenie a ştiinții luptară.* sept. 6/20.

7. ACÉST(A), ACEÁSTA, aceşti, aceste, pron. dem. şi adj. dem. (< lat. **ecce istu, ecce ista*)
1. Pron. dem. (Indică pe cineva sau ceva relativ apropiat de subiectul vorbitor) *N-am aflat nice dânăoară comoară. Ce acestea mi-s de la părinț.* oct. 77^{r}/2.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

Acestuia i-i moşiia Ţ[a]rigradul. dec 220^{v}/28. *Cu agiutorul acestuia, feace ş-altă mănăstire.* febr. 74^{v}/6. Loc. adv. **Fără de-aceasta** = în plus, pe lângă. *Oare iaste ş-altă lume, ş-altă viaţă fără de-această trecătoare?* nov. 149^{v}/25. *Mai pătând ş-altele fără aceastea, îi tăiară capul.* ian. 4^{v}/18. Loc. conj. **Cu totul cu aceasta** = totuşi. *Cu totul cu aceasta nu era mai pre jos cu bunătăţile.* dec. 201^{r}/10. Loc. adj. **Ca acesta** = intens; extraordinar; mult; frumos etc. *Cuvinte grăind ca aceastea.* oct. 40^{r}/21. *Şi di-ţ putea şi voi suferi ca aceastea, rămâneţ aicea.* id. 83^{v}/35. *Ce miros ca acesta?* nov. 140^{r}/18. Loc. adv. **După aceasta** = apoi. *Fu prinsă... şi mult muncită... După aceasta scoasă din temniţă.* sept. 35^{v}/7. *Feace ş-altă mănăstire... După aceastea ş-alte mănăstiri feace.* febr. 74^{v}/7.

2. Adj. dem. (Arată că fiinţa, lucrul etc. desemnate de substantivul pe care îl determină se află aproape în spaţiu sau timp de vorbitor) *Uşea aceştii peştere.* oct. 82^{v}/10. *De unde s-au luat... pre-aceaste locuri?* id. 82^{v}/29. *Păzătoriu aceştii cetăţ.* id. 88^{r}/30. ♦ (În legătură cu substantive care arată momentul, răstimpul, epoca în care se petrece o acţiune) Care este în curs, curent; prezent (sau dintr-un viitor apropiat). *Într-aceasta lună, 31.* oct. 86^{v}/17. *Aceştiia dzâle prăznuim sărbătoare.* dec. 204^{v}/27.

8. ACÍ adv. de timp (< lat. *eccum hic*) în construcţia **de-aci** = apoi; din acel moment (înainte, încolo) *Fură urgisiţ de Mihail chesariul... De-aci în Acrita.* febr. 53^{r}/25.

9. ACÍIA adv. (< lat. *eccum hicce*)

1. Adv. de loc (Indică locul apropiat de subiectul vorbitor) *Pre Varuh să-l las aciia.* nov. 105^{v}/15.

2. (În legătură cu prep. *de* are sens temporal) **De aciia (nainte)** = **a)** de aici înainte, de aici încolo. *Atunce de-aciia fu nevădzut bătrânul.* nov. 139^{v}/33. *Şi de-aciia înnainte să feace nedespărţât de la învăţătoriul.* id. 178^{v}/3. *S-au spodobit a lua şi daruri d[u]mn[ă]dzăeşti. Că de-aciia nainte nu mai mânca bucate tari.* dec. 189^{r}/32. *Şi născu de-aciia nainte destul, trei feţ şi trei feate.* id. 206^{r}/16. *Păcatul au învincit. De-aciia n-au mai avut nevoie, cum şi sângur spunea.* mart. 34^{r}/22. *De-aciia de-atunce, feaceră multe minuni.* apr. 103^{v}/26; **b)** după aceea; apoi; „nachher" (cf. Lacea, *Untersuchung*) *Întăi pre porunca împăratului tăiară pre sv[â]nt[u]l Vasile, de-aciia cuconii.* sept. 6^{v}/1. *Deci să mâncăm întâi, de-aciia voi spune şi de păcatele meale.* oct. 82^{v}/22. *O bătură pre talpe cu vine. De-aciia spândzurară de deagetele mânulor.* id. 95^{v}/16. *Petrecând săhăstreaşte mulţ ai la pustie. De-aciia venind la Ţ[a]rigrad, feace multe minuni.* dec. 203^{v}/29; **c)** ca urmare a acestui fapt; din această cauză (va suporta cineva o pedeapsă, un blestem etc. sau va avea loc un eveniment nefast) *Ierusalimul s-au păngărit în pustieciunea jrătvelor idoleşti. Şi de-aciia va veni sfârşitul a toată dihaniia.* sept. 214^{r}/5.

10. ACÍCEA adv. de loc (< lat. *eccum hicce*; atestat de N. A. Ursu şi în Dosoftei, *PsV*, *Lit.*; lipseşte din atestările lui C. Lacea) Aici. (Deseori precedat de

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

prep. *de*) *De-acicea sânt.* oct. 77ʳ/4. *20 de mile de-acicea.* id. 81ᵛ/4. *Să arătă ş-acicea.* nov. 177ʳ/33. *Să dusă de pre-acicea la sălaşele ceriului.* febr. 77ʳ/11. *Ce-ţ cauţ pre-acicea?* mart. 24/3. *Fuiu acicea în mare strâmtoare.* apr. 75ʳ/30. *N-au întrat altul nime acicea.* id. 75ᵛ/1. *Stăi acicea neclătit.* mai 125ᵛ/30.

11. ACÍI adv. (< lat. *eccum hic*; neatestat de Lacea, *Untersuchung*)
1. Adv. de loc. Aici. *Dzâsă să şadză acii.* sept. 32ʳ/20. *Acii om şedea astădz.* mart. 54ʳ/13. (Construit cu prep. *de*) *Rădicaţî-l de de-acii.* oct. 47ʳ/11. *Să mă duc de-acii.* nov. 152ʳ/3. (Construit cu prep. *până*) *Până acii iaste epistoliia fericitului Climent.* nov. 156ʳ/29.
2. Adv. de timp (Construit cu prep. *până*) **Până acii** = până aici, până acum. *Ervan până acii tot tăcea-nspăimat.* dec. 230ᵛ/18. *Dintr-acela ceas şi până acii.* febr. 57ᵛ/33. (Construit cu prep. *de*) **De acii (nainte)** = **a)** de aici, de atunci înainte. *De-acii nainte ca Pavel şi Varnava sau ca Petră şi Ioan, Ravula cu ai săi era băgat în samă.* febr. 74ʳ/34; **b)** Apoi, după aceea. *De-acii podobiră năsilia cu multă vărsare de lumină.* nov. 31ᵛ/2. *Întăi îi bătu, făcându-le rane destule... De-acii purtându-i încungiurând oraşele...* ian. 32ᵛ/1. *Întâi acasă, de-acii şi în nărod să le aducă jrătve.* febr. 61ᵛ/20. *Întăi spândzurat îl strujiră. De-acii în cuptor de foc băgat... s-au săvărşit.* febr. 71ʳ/9. *Pasă întăi de te-mpacă, şi de-acii vino de-ţ închină darul tău.* mart. 47ʳ/11.

12. ACLÓ adv. de loc (< lat. **ēccum illoc*, cf. *DA*; „provine din *acoló*, cu sincopa lui *-o-*. Forma aceasta apare în Banat", Gheţie, *BD*, p. 174, cf. Weigand, *B.*, p. 312) V. pentru definiţie a c o l o. *Şi locurile sv[i]nte cutrierând şi acló puţânel petrecând, să-ntoarsă la moşie.* oct. 65ʳ/27 (v. Ivănescu, *Probl. cap.*, p. 341).

13. ACMÚ adv. (Este un cuvânt mult discutat în studiile de specialitate. G. Ivănescu, în *Probl. cap.*, p. 341, analizează ambele variante, *acum* şi *acmu*, încadrându-le unor teritorii lingvistice bine precizate. Autorul explică deosebirea de formă între cele două variante prin „deosebirea de accentuare a cuvintelor: *eccum módo* a dat *acmu*, iar *eccúm modo*, *acúm*". Astfel, „graiul literar moldovenesc din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, având *acmu*, se deosebea de graiul din Moldova de Sud... *Acmu* ne duce spre Moldova de Nord şi spre regiunea rotacizantă. O altă confirmare, deci, a ipotezei că graiul literar moldovenesc este la origine graiul maramureşean sau al Moldovei de Nord, şi că deci este graiul aristocraţiei moldovene din primele secole ale principatului". Gheţie, *BD*, p. 174–175, atestă, în documentele secolului al XVI-lea, adv. *acmu* „în graiurile de tip nordic", în Moldova fiind „extrem de frecvent folosit în texte" şi după 1600, „până la începutul secolului al XIX-lea" [v. şi Arvinte, *ST. L. FAC.*, p. 81, II.7.8.0]. Părerea generală este că acest cuvânt provine din lat. **eccu[m] mo[do]* [cf. Arvinte, *ST. L. NM.*, p. 14, II.7.3.0]. Interesant este că la Dosoftei, în *VS*, se întâlneşte numai această variantă, ce caracterizează arealul lingvistic nordic. Lacea îl menţionează numai în glosar, fără

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

a da atestări, definindu-l prin „jetzt". Precizăm că numărul mare de ocurențe ale cuvântului ilustrează o paletă semantică la fel de bogată.)

În prezent, în momentul de față; în contemporaneitate. *Viiața și petreacerea sv[i]nților acmú tipărite.* sept. 12. *Nu trebuiesc acmu, că nu-i vreame.* oct. 49^{r}/26. *I-au robit pre toț cum vedem acmu, în dzâlele noastre.* id. 84^{v}/15. *Acmu sânt în Țara Muntenească sv[i]nt[e]le lui moștii.* nov. 137^{r}/32. *Acmu asupra besearicii iaste mai mare holcă.* ian. 37^{v}/20. ◊ (În limbajul liturgic, în sintagma) **Acmu și-n pururea și-n veaci (de veaci).** *Căruia-i slava acmu și pururea și-n veaci.* mai 126^{v}/13. *Acmu și pururea și-n veacii de veaci. Amen.* iun. 149^{v}/33. ◊ (Purtând accentul în frază) *Acmu vedem adevărat cuvântul ce-au dzâs D[u]mn[ă]dzău.* nov. 105^{r}/31. *Dar acmu ce-i aceasta?* id. 118^{v}/26. *Îl cuprinsă în brațe și-l sărută dzâcând: „Acmu te știu că-m ești cumnat adeverit. Și mai ales acmu să spunem de sv[â]nt[u]l Ioan".* dec. 193^{r}/14. ◊ (În opoziție expresă cu trecutul sau cu viitorul) *Petrecând în Efes acmu mai apoi ce s-au vărtejit 27 de ai. Și mai denainte 9 ai.* sept. 32^{r}/15. *Precum acolo năroadele în besearică cu milă ai acoperit, cu al Tău... omofor, așea ș-acmu pre noi, păcătoșii, șerbii Tăi, acopere-ne cu acoperemântul milii Tale.* oct. 40^{r}/34. *Acmu s-au făcut luminată și slăvită, ceia ce era întâi ponegreită și necinstită.* id. 163^{r}/2. ◊ De puțin timp; nu de multă vreme. *Eu... acmu am venit.* nov. 113^{r}/9. *Acmu sosî... și-i foarte trudit.* apr. 74^{r}/14–15. ◊ Pe loc; imediat. *Acea mână ce mă lovi... herile să o înparță sălbatice, acmu.* oct. 48^{r}/4. *Acmu să ne iușuredz, și-ț vom sluji.* mart. 59^{r}/16. ◊ (Cu valoare de trecut în povestire; prezentul narativ) *Acesta... săbor al șeaptele, ce s-au făcut în Nicheia, unde s-au făcut și întâi. Acmu s-au strâns în dzâlele lui Constantin și Irina, maică-sa.* oct. 60^{v}/32. *Și acmu vrea să-l arunce într-apă pre cucon. Și-ndată trimisă starețul de-l opri.* mai 136^{v}/4. ◊ (Precedat de prepoziții, cu sensul determinat de acestea) **Până acmu** = până în momentul de față. *Să căotăm ce pățâră aceștea. Carii până acmu era cu noi, lumină.* nov. 112^{v}/31. *Creade-mă... că până acmu eram întunecat și nepricepuț de ne-nchinam idolilor.* id. 140^{r}/24. *Țâne acest meșter șug de tăiat piatră din tinireațe până acmu.* mart. 54^{v}/26. **De acmu (nainte)** = de aici, din acest moment înainte. *Iacă-ț poruncesc... de-acmu nainte aicea să nu mai lăcuiești.* sept. 29^{v}/20. *De-acmu nainte să fiț robi în rod de rodul vostru.* nov. 148^{r}/35. *De-acmu, de-m vei sluji cu direptul și cu priință, nice moartea cea hireșe nu-ț va birui.* dec. 236^{v}/27. *Mi-i voia de-acmu să mă fac și eu depreună cu dânsul oștean.* id. 89^{r}/35. ◊ (Cu valoare de atribut adverbial) *Într-acest de-acmu veac.* sept. 4/24. *Au minunat și pre-acei de-atunce și pre acești de-acmu cu minunata lui răbdare.* nov. 171^{r}/2. ◊ (Echivalent cu o propoziție atributivă) *Fiiul mieu dulce, Fiiule de-acmu Tatălui ceresc, iacă-ț iaste gata într-agiutoriu D[o]mn[u]l Dumnădzău.* mart. 27^{r}/27. **Mai acmu** = cu puțin înainte; mai adineauri; de curând. *Le-ai pus în patu-ț mai acmu.* sept. 15^{r}/4. *Unde-i părintele ce-au întrat mai acmu?* oct. 56^{r}/20. *Și mai acmu ce m-am spodobit dorului.* nov. 167^{v}/9. ◊ (În construcții imperative, sugerând momentul din care poate începe o acțiune care până atunci părea imposibil de realizat, nu se putea finaliza din anumite cauze/motive, sau o acțiune care începe după

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

îndeplinirea altei acțiuni, anterioare) *Scoală, Anail,... şi acmu ia-mblă de-ț vedz locul.* oct. 82^{v}/9. *Pasă de-acmu.* dec. 244^{r}/23. *Acmu te-ntoarce, nemică grijind pentr-aceasta.* febr. 75^{v}/23. *Du-te acmu la mănăstire-ț cu agiutoriul lui D[u]mn[ă]dzău.* apr. 66^{v}/25. *Acmu te du sănătos.* id. 66^{r}/26. *Mâncaț acmu, fraților, cât vă trebuie.* mai 116^{r}/17. ◊ (Precedând verbe *dicendi*) În cele ce urmează; în continuare; mai departe. *Ereasa aceasta, carea vom să povestim acmu, iaste că adaog armeanii...* sept. 27^{v}/34.

14. ACOÁCE adv. (< lat. *eccu[m] hōcce*, cf. *TDRG*) (Construit cu prep. *într-*) Încoace. *Eu sânt Rafail, ce ț-am îndereptat calea într-acoace.* oct. 83^{v}/9.

15. ACOLEÁ adv. (În *DA* cuvântul are etimonul necunoscut. Etimologia propusă în *TDRG* este preluată de o serie de lingviști, precum: A. Philippide, Al. Rosetti, Ciorănescu, V. Arvinte. Probabil din lat. *eccu[m] [i]llĭc* sau *[i]llāc*, cu precizarea că „acest adverb este propriu dialectului nordic, moldovenesc", Arvinte, *ST. L. FAC.*, p. 81, II.7.1.2.) (Indică un loc apropiat de vorbitor, având o valoare intermediară între *aici* şi *acolo*) Pe aici, prin apropiere, nu departe de aici. *4 bărbaț sta acolea.* oct. 80^{r}/16. *Făcându-ș acolea sv[i]ntele rugi.* dec. 223^{r}/1. *Unul de ceia ce dvoriia acolea, strigă grăind...* ian. 24^{v}/3. *3 femei ce prăviia acolea.* febr. 63^{v}/25. *Era acolea o capişte, idolnița lui Zeves.* mai 126^{r}/12. ◊ (Construit cu prep.) **De-acolea** = indică locul – punct de plecare; de unde începe o deplasare sau o acțiune. *Aflând o piatră, să sui pre dânsă de stătu... Şi păşind puțântel de-acolea în laturi, dzâsă ...* sept. 5^{r}/25. *Sosând la Ierusalim, de-acolea mearsă la Antiohiia.* ian. 10^{v}/5. *Arătându-i cu aceaste vdenii calea ce vrea să facă de-acolea.* apr. 94^{v}/8. **De pre-acolea** = de acolo; dintr-un anume ținut (aparținând unui anume ținut, unei țări etc.). *Nu-ț agiunge... c-ai întrat pre-ascuns... în țara jidovască,... de-ai amăgit pre cei prostaci de pre-acolea?* nov. 124^{v}/32. *Acel boiarin de pre-acolea.* ian. 32^{r}/34. *Toț lăcuitorii de pre-acolea.* febr. 74^{v}/3. **Dintr-acolea** = dintr-o anumită direcție spre alta; drept urmare, dintr-aceea... *Dorind să-l vadză la față, trecu de cea parte. Iară H[risto]s şi-ntorcea şi dintr-acolea iarăş feţişoara.* nov. 162^{v}/2. *Dintr-acolea fu şi răsâpa sărbătorilor şi nedeaielor ellineşti.* id. 180^{r}/9. **Pre-acolea** = indică un loc precis, cunoscut vorbitorilor; în nemijlocită apropiere; prin acele locuri (folosit mai ales în povestire). *Într-acela ceas trecu pre-acolea şi Pelaghiia.* oct. 51^{v}/30. *Sosâm la râpă mare şi adâncă, unde nice urmă de om era, nice fire de om îmblasă pre-acolea.* id. 79^{r}/30. *Ficiorii argintariului, de răhnă căce-l cinstiia toț pre-acolea pre sv[â]ntul, îl măguliră de-l dusără... departe.* dec. 228^{r}/2. **Într-acolea** = indică deplasarea spre un anumit loc. *„Unde mergi, părinte?" Iară Andronic îi dzâsă: „La locurile sv[i]nte". Ea dzâsă: „Eu încă mărg într-acolea".* oct. 56^{v}/15. În *DA* este înregistrată doar o atestare din *VS*, pentru construcția cu prep. *într-*.

16. ACOLÓ adv. de depărtare (< lat. *eccu[m] [i]llōc*; accentul dinamic este întotdeauna pe ultima silabă) În acel loc (relativ) îndepărtat (de cel care vorbeşte);

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

în alt loc. *Mearse la Iracliia Thrachiei. Şi zăbăvind acoló puţân,... cutriera prin oraşe şi sate ce era pre-aproape.* nov. 182r/7. *Şi gonind din peşteră fiară ce era într-însă, lăcui acoló hrănit de îngerul.* ian. 23r/24. ◊ (Precedat de prep., cu sensul determinat de acestea) **Pre-acoló** = prin acel(e) loc(uri). *Şi-l îngropară aproape de stălpul unui stlăpnic. Şi-mputând locul pre acoló, de nevoie, s-au pugorât stlăpnicul ş-au mutat acel trup mai afund.* oct. 65r/32. *Şi izgonind duhurile necurate ce lăcuia acoló,... cât de-aciia îmbla pre-acoló fără nevoaie cine şi-i era voia.* nov. 180r/9. **De (pre-)acoló** = din locul acela. *I-au venitu-i ş-acoló poruncă să cuminece cu patriarhul Antonie sau să să ducă şi de-acoló.* oct. 63v/4. *Şi cu frică mare trecum de acel iazer de osândă. Şi de-acoló în câteva dzâle sosâm unde era 2 munţ nalţ.* id. 79v/26. *Şi sculându-să de pre-acoló schimbă multe cetăţ şi oraşe.* nov. 176v/7. **Dintr-acoló** = (ca rezultat al unui proces încheiat de mult) din aceasta; datorită... *Eu, din tinireaţe, petrecând multă vreame cu mimoni şi cu aghirţ, dintr-acoló îm făceam agonesita.* dec. 189v/11.

17. ACOPERÍ vb. IV (< lat. *acco[o]perire*) T r a n z.

1. A pune (sau a întinde, fixând) ceva peste un obiect sau peste o fiinţă (pentru a-l ascunde, a-l proteja etc.). *Având un ţăran un cucon aşea cu duh spurcat, l-au pus într-o coşniţă mică şi l-au acoperit cu buruiane şi l-au pusu-l la uşea sv[â]nt[u]lui.* oct. 42v/31. *Sv[i]nţia Sa acopere ceriul cu nuorii.* apr. 66r/17.

2. A apăra, a proteja. *Or putea da ştire... de ferinţa ce i-au apărat D[u]mn[ă]dzău şi i-au acoperit.* nov. 106v/25. *Stătu sv[â]nt[u]l Mina sănătos. Cu ochi şi cu limbă... Şi încă vădzu... eparhul şi 2 îngeri acoperind şi umbrind pregiur capul sv[â]nt[u]lui Mina.* dec. 207v/18. *Îngerii slujesc. Şi cei cu ochii mulţ, heruvimi, pre sv[â]nt[u]l prestol trupul D[o]mnului H[risto]s acoperind.* mart. 46v/22. *Să ne acopere şi pre noi... supt aripile darului Său, de toate primejdile.* apr. 77v/30.

3. (Atribut al divinităţii) Acţiunea de a proteja un lucru sau o fiinţă, făcându-l de nerecunoscut în ochii celorlalţi. *D[u]mn[ă]dzău au acoperit, de n-au mai priceput că-i hiică-sa.* sept. 27r/6.

4. A îngropa. *Nu ţi s-a naşte cuconul până nu ţi-i acoperi bărbatul cu ţărna.* oct. 93r/10. *Leul apucă cu brâncile denainte de săpă, cât să acopere trupul sv[i]ntei.* apr. 67r/29.

5. A ascunde, depăşind prin intensitate luminoasă un corp care emană lumină. *Carea sv[â]ntă Cruce, cu strălucoarea ei, au acoperit radzele soarelui. Şi curcubău pregiur cruce, ca o cunună.* mai 111r/6.

6. A ascunde ceva (de cineva); a tăinui. *Şi luând boala în prilej, să făcea că nu-i sufăr la bucate, şi cu aceaia-ş acoperiia postul.* dec. 223v/19. În *DA* acest cuvânt nu are atestări din operele lui Dosoftei.

18. ÁCRU adj. (< lat. *acrus*) (Despre miros) Înţepător, fetid; cu miros greu. *Deci mulţ sv[i]nţ să fac şi la rus. Şi până astădz să fac, c-am vădzut pre arhimandritul Inochentie în Pecersca de patro luni murit. Aşea era de curat,*

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

nemică acru sau greu ceva. Ca neşte moştii trupul lui. iun. 162r/11. În *DA* nu este înregistrată nici o atestare din scrierile lui Dosoftei pentru acest cuvânt.

19. ACÚ adv. (Etimologia acestui cuvânt a fost îndelung discutată. În *DEX* apare ca variantă a lui *acum*; la fel: *TDRG* şi Şăineanu, *DU*. În *DA* se întâlneşte altă soluţie: „Admiţând că sensul lui *acu* era «aici» şi că din adverbul local al apropierii s-a dezvoltat un adverb temporal al prezentului, se poate admite un **eccu-huc*, cf. lat. *adhuc* «până aici» şi «până acum»". Cioranescu, în *DER*, spune că „representa el lat. **eccum hūc*". Gheţie, *BD*, p. 174–175, crede că ambele soluţii ar putea fi reale: „*Acu* ar putea proveni din *acum*, prin căderea lui *-m*, sau dintr-un lat. **eccu-huc*". La Dosoftei l-am întâlnit doar o singură dată, într-o formulă „standard", specifică limbajului bisericesc. *Să te slăvască cu-mpreună nenceputul Tău Părinte şi-mpreună văcuitoriul Tău D[u]h, acu şi pururea şi-n veacii de veaci. Amin.* nov. 170r/3. În *DA* nu există nici o atestare pentru acest cuvânt din scrierile lui Dosoftei. În urma studierii materialului din atlasele lingvistice româneşti, I. Gheţie stabileşte răspândirea teritorială a cuvântului „pe alocuri", în sudul Crişanei, Banat, sudul Transilvaniei, Muntenia, sudul Moldovei şi Dobrogea, fapt care întăreşte – după opinia autorului – supoziţia că „*acu* provine din *acum* şi nu din **eccu-huc*" (*op. cit.*, p. 174). În documentele din secolele al XVI-lea – al XVII-lea, I. Gheţie are atestări pentru acest cuvânt numai din sudul Moldovei. Faptul că *acu* apare într-un text specific ariei nordice, cum este cel al *VS* este un lucru interesant, dar nu ni se pare chiar neobişnuit, deoarece cuvântul este atestat într-o formulă de cult religios, cu o mare circulaţie în limba scrierilor din acea perioadă. Dacă nu este intervenţia unui tipograf, este posibil să fie o „scăpare" a cărturarului care, deşi scrie general *acmu,* cu siguranţă cunoştea şi această variantă.)

20. ADÁOGE vb. III (< lat. **adaugĕre*)

1. Tranz. A spune sau a scrie ceva în completare faţă de ce este spus sau scris anterior (totodată şi cu valoare absolută; neputând fi contrazis sau completat). *Ereasa aceasta carea vom să povestim acmu iaste că adaog armeanii...* sept. 27v/34. *Deaca-i învăţă şi scrisără ce-au trebuit, au adaos ş-aceasta.* nov. 106v/29. *Dară cum să să poată apropiia patimă de d[u]mn[ă]dzăire? Pentr-aceaia rău grăesc armeanii de adaog patimă Celui fără de moarte.* nov. 120v/4. ◊ P. ext. (Despre construcţii) A mări, a completa, a lărgi (prin ridicarea unor noi dependinţe). *Adaosă mănăstirea, că nu-ncăpea de mulţ, de cât veni, această sv[â]ntă... de preaslăvite ciudeasele ei, ce se strângea, lepădaţ de lume, în veastea minunelor lui Evfimian.* oct. 93v/4.

2. Tranz. şi intranz. (Urmat de prep. *în*) A creşte (în), a spori (în), a înmulţi, a acumula. *Acesta petrecând acolo 38 de ai, tot sporind nainte, ca un novonacealnic când ar hi, tot mergea adăogând nevoinţa.* nov. 143v/4. *Deaca să feace mare tot adăogând în bunătăţ mai cu multul, şi cercând înpăraţâi Vasilie Machedon să afle ficioară cu bunătăţ şi frumoasă, o aflară... şi o împreunară cu Leont, fiiul lor.* dec. 223r/11.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

3. Refl. (activ) A creşte. *Mâncăm de ne săturăm de dânsă. Şi ni s-au schimbat faţa şi vârtutea ni s-au adaos.* oct. 80^{v}/36.
4. Refl. (pasiv) A i se dărui (cuiva) ceva, în completare. *Asupra duhurilor necurate dobândi puteare şi i s-au adaos lui încă şi... dar.* ian. 18^{v}/6.
5. Spec. intranz. („Scriitorii vechi bisericeşti fac adeseori abuz de acest cuvânt, întrebuinţându-l, după modelul textelor ebraice, şi acolo unde un adverb ca «mult», «tare», «mai» ar fi mai potrivit", *DA*; nu se dă o definiţie propriu-zisă, ci se face o echivalare semantică: „îi mai dădură cu un lemn în cap") A lovi. *L-au oborât gios. Şi trăgând de moarte, îl adaosără cu un lemn în cap, de-l umorâră.* oct. 78^{r}/13.

21. ADĂPÁ vb. I (< lat. *adaquare*) Tranz.
1. A da de băut (cuiva) apă, pentru a-i potoli setea. *Lovindu-i seate, scoasă apă cu ruga din loc săc, de-i adăpă.* nov. 135^{v}/34.
2. A da de băut (cuiva) un lichid sau o materie în stare lichidă, cu scopul de a-l ucide. *Îi băgară în vârteaje şi cu plumb topit îi adăpară.* sept. 34^{v}/30. *Şi-l adăpară cu otravă cumplită.* nov. 119^{r}/7. *Cu fiiare... [î]l adăpară.* ian. 39^{r}/8.

22. ADĂPÓST s. n. (< lat. *ad appos[i]tum* sau *ad depos[i]tum*) Ocrotire. *Te scoală şi pasă noaptea, că-i văzduhul adăpost, iar dzua nu vei putea de herbinteala soarelui.* apr. 77^{v}/11–12.

23. ADÉCĂ interj., adv. (*TDRG* propune etimonul latin *adeo quod, id est quod* etc., iar Cioranescu, *DER*, lat. *adaeque*)
1. Interj. Iată, uite (că...). *Şedzu supt umbra unui copaci... şi adecă, cu toemala lui D[u]mn[ă]dzău, soseaşte şi femeaia lui.* oct. 56^{v}/8. *Ne rugăm lui D[u]mn[ă]dzău să ne scoaţă de acea râpă. Şi adecă o ciută veni...* id. 79^{r}/32. *Şi-ngăduind puţântel, adecă miros de mir foarte minunată să feace în peşteră şi ne veniia la nări.* id. 81^{r}/10. *Să gătară să-l îngroape. Şi adecă glas din ceriu dzâsă...* nov. 107^{v}/3.
2. (Cu sensul expr. adv. **când acolo** = de fapt, în realitate) *Trezându-şă, preutul să gândiia c-au visat. Şi adecă mearele în poală.* sept. 14^{v}/25.
3. Adv. Şi anume, cu alte cuvinte, va să zică. *Grăi lui: „Vino după mine!", adecă lui Petră.* sept. 32^{v}/16. *Precum să veade la poematele lor, adecă tvoreniile, canoane şi stihire...* dec. 193^{r}/7. *Să dusără preste toată ţara romeilor, adecă a creştinilor pravoslavnici.* id. 202^{r}/28.

24. ADEVĂR s. n., adj., adv. (< lat. *ad de verum*)
1. S. n. Ceea ce este real, de netăgăduit; ceea ce corespunde realităţii. *Acealea ce să feaceră au fost din farmeci, iar nu dintr-adevăr.* nov. 103^{v}/24. *Eu m-am rugat lui D[u]mn[ă]dzău să nu moriu până n-oi face casa mea besearică... şi să strigu adevărul credinţii.* id. 142^{r}/34.
2. Adj. Indiscutabil, neîndoielnic, real. *Cu adevărat că-i tare şi putearnic şi D[u]mn[ă]dzău adevăr acesta ce-l mărturiseaşte şi-l strigă Filip.* nov. 127^{r}/13. *Mărturisiră... pre D[o]mn[u]l H[risto]s că-i D[u]mn[ă]dzău adevăr.* febr. 74^{v}/31. *D[u]mn[ă]dzăul tău iaste adevăr şi dirept.* mart. 13/2.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

3. Adv. Cu adevărat, într-adevăr. *Veniia adevăr fericitul Macarie.* oct. 81^{r}/13. *Adevăr fericiț sânteț voi şi năroci̯t.* nov. 166^{r}/34. *Ferice de tine, Arsenie, şi adevăr ferice.* mai 113^{v}/4. *Callinichi, adevăr bună biruitoare.* id. 118^{r}/30. ◊ Loc. adv. **Cu adevăr** = cu adevărat; corespunzător realității, în realitate, de fapt. *Viață cu adevăr îngerească.* oct. 65^{r}/18. *Era ucinicul Celuia cu adevăr.* nov. 182^{r}/23. *Aceasta feace pre sf[â]nt[u]l să să afunde s[u]fl[e]teaşte. Şi cu adevăr că aceasta au fost despre vrăjmaşul începătură să să afunde în chip ca acesta.* dec. 189^{v}/5. *O călugăriță, Melanthiia, ce să tâlcuiaşte Negriia, neagră femeaie, neagră cu adevăr la s[u]fl[e]t... au îndrăgit pre Evghenie.* id. 235^{v}/1. *Cu adevăr credz.* mart. 12/26. **Cu de-adevăr(ul)** = într-adevăr, cu adevărat, în totalitate. *Să mărturisi creştin cu de-adevăr.* sept. 19^{r}/13. *Oare iaste cu de-adevăr aşea?* nov. 162^{r}/5. *Sv[i]nția Sa avea a veni cu de-adevărul.* id. 178^{r}/13.
4. Adv. Amin; aşa să fie (calc?). *Întru slava lui D[u]mn[ă]dzău, adevăr.* sept. 15^{r}/13. *Poftim Mării Tale sănătate şi pace cu viață năroci̯tă să petreci Măria Ta întru cinstit şi prealuminat scaunul Mării Tale. Adevăr.* id. 3/10. *Cătră Sv[i]nția Ta cu frică şi cu credință, la folosânța rodului creştinesc. Adevăr.* oct. 40^{v}/2.

25. ADÍNC s. n. (< lat. *aduncus*) V. a d â n c^{2}. *[Î]ntr-adincul nopțâi mearsă Sratoclei cu Maximilla... la uşea temniții.* nov. 183^{v}/19.

26. ADÍNS adv. („< lat. *ipsum*, precedat de *id*, sau de *ad*, sau de *ad-de*", Arvinte, *ST. L. EX.*, p. 19, II.4.1.4; v. şi *CADE*, Şăineanu, *DU*) (Numai în locuțiuni) **Cu de-adins** = **a)** mai ales; în chip stăruitor; în mod special. *După ce mărturisiră sv[i]nții Petră şi Pavel, cerca cu de-adins pre ucinicii.* febr. 84^{v}/2; **b)** tare; mult, cu stăruință, insistent. *Sv[i]nția Sa cu de-adins să roagă nepărăsând pentru rodul omenesc.* oct. 40^{r}/7. *Întrebaiu de un neguțătoriu cu de-adins.* apr. 74^{r}/30; **c)** cu atenție; în mod special; în serios. *Nevinovat eşti, precum să veade, şi cu năpaste te-am osândit, că nu mi-am luat sama cu de-adins.* dec. 195^{r}/24. *Ia-te aminte cu de-adins, să nu faci nice dânâoară fără voia mea. Că aceasta-i temelia vieții călugăreşti.* id. 195^{v}/11; **d)** cu adevărat, într-adevăr. *O-ntrebă cum o chiamă pre dânsă şi pre cuconii ei. Şi deacă spusă numile, s-au încredzut cu de-adins.* nov. 152^{v}/16; **e)** cu orice chip, în mod obligatoriu. *Vor cu de-adins să-l preuțască.* dec. 190^{r}/30; **f)** cu grijă; cum se face; cum trebuie. *Deci îngropând pre Ieremiia cu de-adins, curund... răpăosă şi sv[i]nția sa.* sept. 34^{v}/10. *Sv[i]nt[e]le lui moştii strângându-le cu de-adins neşte rudenii a sv[i]nții sale,... le astrucară cum să cade.* ian 2^{v}/14. **Foarte cu de-adins** = **a)** foarte atent; cu stăruință; insistent. *Pusă... să prăvască, să vadză foarte cu de-adins.* sept. 12^{r}/4–5. *Oglindiiam foarte cu de-adins la masă.* oct. 47^{r}/7. *Au luat sama foarte cu de-adins steaoa.* dec. 243^{r}/20; **b)** serios, fără glumă; cu siguranță, neîndoielnic, (imediat). *Opreaşte cela ce va-ntra întâi în nontru şi te-nchină de la mine şi-i dă de la mine ceastă scrisoare pecetluită, şi de la dânsul îț vei înderepta foarte cu de-adins greşala.* sept. 11^{r}/20; **c)** foarte bine; cu mare (toată) seriozitate(a). *Învățând bine... scriptură şi cunoscându-o foarte cu de-adins până la vârv de sâmcea... să dusă de*

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

la moşie-ş, la schit. febr. 89^{v}/25. **Cu de-adinsul** = **a)** insistent; mult; cu toată silinţa. *Şi sosând la vad, descălecă din corabie şi oglindiia pre mare şi pre margini, nedejdiuind să-ş zărească sluga plutit, lepădat de mare, să-l îngroape. Şi să trudi cercând cu de-adinsul.* nov. 118^{r}/4; **b)** cu stăruinţă; cu atenţie deosebită. *Astătură naintea boiarinului legat. Pre carii cu de-adinsul boiarinul luându-le samă, deacă-i audzî că mărturisesc pre... H[risto]s D[u]mn[ă]dzău săngur adevărat..., să porni cu mare urgie de mânie.* ian. 42^{v}/34; **c)** cu atenţie; în mod serios. *Ce cu ispiteala ni-i lesne să-l cunoaştem de ce samă la cuvânt şi la minte s-au făcut, de pre a lui ostenite canoane şi tropare şi alalte scrisori cu de-adinsul deaca le vom ceti.* ian 15^{v}/9. *O griji cu de-adinsul cu ierbi şi cu leacuri de fealiuri, şi să potolîră durorile.* iun. 155^{v}/32; **d)** în mod special; cu scrupulozitate. *Învăţă să o păzască cu de-adinsul, doară s-a pocăi în vrun chip.* mart. 49^{r}/12; **e)** sincer, din toată inima. *Mulţ... s-au pocăit în taină cu de-adinsul şi noi păcatele lor am vădzut.* apr. 73^{v}/11. ◊ (Construit cu dativul) **A fi** (cuiva) **cu (tot) de-adinsul** = cu toată seriozitatea (a lua ceva în serios). *Ieşi de să-mbrăcă cu cămeaşe albă, anume că-l glumeaşte. Lui fu cu de-adinsul, şi să feace creştin adevărat.* nov. 103^{v}/16. *El râdea, gândind că-i şagă, iară-mpăratul îi fu cu tot de-adinsul.* id. 148^{v}/32. **Foarte cu de-adinsul** = cu toată silinţa; în mod serios; asiduu; conştiincios. *Gătaţî-vă foarte cu de-adinsul să vă luptaţ.* nov. 164^{v}/24. *Ferind foarte cu de-adinsul pravoslaviia.* dec. 191^{v}/18. *Feaceră rugă foarte cu de-adinsul.* apr. 96^{v}/30 (poate că aici are şi conotaţia de „din toată inima, cu dăruire").

27. ADÂNS adv. V. a d i n s. **Cu de-adânsul** = în mod clar; limpede; cu adevărat, într-adevăr; în mod vădit, cert. *Cu de-adânsul am cunoscut c-a întreace cu înţălepciunea şi pre... Platon.* nov. 164^{v}/28.

28. ADÂNC,-Ă[1], adânci şi adânce adj. (< lat. *aduncus* sau *adancus*, cf. Arvinte, *ST. L. LV.*, p. 16, IV.1.1.1.)

1. (Despre cavităţi sau lucruri concave) Al cărui fund se află la o distanţă (relativ) mare de marginea de sus, de suprafaţă; adâncit, afund, adâncat, adâncos. *Adânca Râpă.* 33^{r} (traducere pe marginea foii a numelui unei mănăstiri). *Groapă adâncă* id. 38^{v}/7, 45^{r}/28, dec. 213^{v}/31, mai 109^{v}/5. *O râpă... adâncă până la Tartar.* oct. 46^{r}/5. *Dâlboană adâncă şi mare.* id. 79^{v}/35. ◊ (În sintagma) **Bătrâneaţe adânci** (sau **adânce**) = vârstă înaintată. *Să domneşti... până la adânci bătrâneaţele Măriii Tale.* sept. 7/16, dec. 210^{v}/14–15, ian. 39^{v}/24–25, 41^{r}/8. *În bătrâneaţe adânce.* sept. 34^{r}/23, 35^{r}/15, oct. 58^{v}/10, ian. 19^{v}/30. febr. 52^{v}/33 etc.

2. Care se află sau se întinde departe (în interior sau pe linie orizontală). *Să apropie la peştera orecăruia, întrând într-adânca parte a pustiei.* ian. 14^{v}/9–10. *Să dusă la pustie adâncă.* ian. 19^{r}/30. ♦ F i g. Puternic, profund; intens. *Pâcle adânce.* dec. 222^{r}. *Să adormi şi cu adânc somn pre străjeari ce mă păzăsc.* mart. 49^{v}/20.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

29. ADÂNC[2], adâncuri s. n. (< lat. *aduncus*)

I. 1. Parte adâncă, adâncime (considerată vertical); fund, străfund. *Marea... să turbură şi să îmflă dintr-adâncul fundului.* ian. 37^{v}/14. *Învăţă să bage pre sv[i]nţii într-adâncul temniţii.* febr. 80^{r}/1. *I-au aruncat într-adâncul mării.* apr. 71^{r}/20. *Să mai iasă dintr-acel adânc întunecat.* mai 119^{r}/36. ◊ (În context figurat) *Socotiia în ce chip va putea să adune cu năvodul său atâta mulţâme ce era afundată într-adânc de luciul înşelăciunii.* nov. 179^{v}/3. ◊ Expr. **Din adânc** sau **dintr-adâncul inemii** (sau **al sufletului**) = din tot sufletul; foarte mult; foarte tare. *Plânsuri dintr-adâncul inemii.* nov. 110^{r}/31. *Jidovul suspina di-adânc pentru pagubă.* id. 118^{v}/20. *Vărsa lacrămi, suspinând dintr-adâncul sufletului.* mart. 43^{v}/33. ♦ Prăpastie, abis. *Îl ponorâră în râpă de sus într-adânc.* febr. 83^{r}/26.

2. Loc ascuns, aşezat departe (de lume); la depărtare mare (spre interior, pe orizontală); în fund, în (spre) interior. *Am mărs într-adâncul pustiei.* nov. 102^{r}/20. *Sosând la adâncul pustiei, întră în peşteră.* ian. 16^{v}/24. *Mergea la adâncul pustiei.* mart. 39^{v}/1–2.

II. Fig. **a)** Temei, sens, esenţă. *Tropare cu de tot adâncul.* oct. 64^{v}/6. *Cu adâncul înţălepciunii cerca dereptatea ce să afla într-adâncul s[fi]ntei scripturi.* nov. 177^{r}/5–6. **b)** Greutate, dificultate; suferinţă, chin. *Fălcile trase în nontru de adâncul postului.* ian. 44^{v}/24. ◊ Expr. **(A sosi) la adânc de bătrâneaţe** = (a ajunge) la o vârstă foarte înaintată. *La adânc de bătrâneaţe sosând.* ian. 15^{v}/14 (este o posibilă creaţie a lui Dosoftei, prin analogie cu „bătrâneaţe adânce" sau posibil calc ?).

30. ADORMÍ vb. IV (< lat. *addormire*)

1. Tranz. şi intranz. **a)** A trece sau a duce pe cineva în stare de somn; a face să doarmă. *Nu să mai dodeia acea de şeapte ori în dzî laudă şi slavoslovie lui D[u]mn[ă]dzău, nice au adormit răpaos fără de lacrămi, durându-o inema pentru săraci.* dec. 223^{v}/23; **b)** A începe să doarmă. *Avimeleh... adormi pre coşciugul cu smochinele, de dormi 70 de ai.* nov. 105^{v}/33. *Ioan adormi.* dec. 194^{v}/26. ♦ Fig. A nu lăsa în pace; a nu lăsa să se odihnească în linişte. *Acolo cu amar vor osândi. Şi viermii nu vă vor adormi şi focul nu vă s-a mai stânge, carii faceţ strâmbătăţ.* mart. 62^{v}/8–9.

2. Fig. Intranz. A muri, a deceda. *Adormiră şi ei, şi ea.* sept. 7^{v}/26. *Adormi marele Vasilie.* nov. 147^{v}/8. *Adormi şi cătră D[o]mn[u]l purceasă.* ian. 9^{v}/11. ◊ (Urmat de construcţia *întru Domnul*) *Adormiră întru D[o]mn[u]l.* ian. 35^{v}/1, dec. 191^{r}/13, id. 203^{v}/10. ◊ Expr. **A adormi somnul cel de răpaos** = a muri. *Adormi somnul cel de răpaos.* ian. 9^{r}/31.

3. Fig. tranz. A alina, a potoli; a amorţi. *Scriind cătră Victor... dzâce aşea cu aceastea graiuri: „Că am adormit în Asiia stihiia cea mare, carea va să scoale la dzua cea de-apoi..."* sept. 32^{v}/2. *Alalte patime... le adormiia.* ian. 11^{r}/13.

31. ADÚCE vb. III (< lat. *adducere*) Tranz. şi refl.

1. Tranz. (Despre obiecte) A lua cu sine un lucru şi a veni cu el undeva sau la cineva (pentru a-l preda). *Puteţ să-mi aduceţ apă şi unt de lemn să mă botedz.*

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

sept. 37^{v}/10. *Îl trimisără poruncind să să-ntoarcă să le aducă răspunsul.* nov. 107^{r}/1. ◊ (La imperativ) *Pasă la viia lui Agrippa... şi ado smochine pentru bolnavii poporului.* nov. 105^{v}/20. *Adu lui D[u]mn[ă]dzău sudorile tale cu rugi şi cu lacrămi.* dec. 195^{v}/14. *Ado-mi pâine să gustu.* mart. 55^{v}/6. *Ado... gătate bunuri.* apr. 101^{v}/28. ◊ Refl. Loc. vb. **A se aduce la voroavă (cu...)** = a intra în vorbă (cu cineva); a începe o discuție. *Aducându-să la voroavă cu s[fi]nții îngeri.* apr. 79^{v}/7. ◊ Tranz. **A aduce la cap** (sau **la capăt**) = a isprăvi, a termina, a încheia, a duce la bun sfârşit. *Adusă la capăt alergătura s[fi]ntei ev[an]ghelii.* nov. 184^{r}/8. *Care plăzuituri şi nainte veşti aducându-le la cap şi arătându-le cu lucrul D[u]mn[ă]dzău...* dec. 204^{v}/33. **A aduce moarte** = a omorî. *Apucând un fuşte, îl înfipsă în coasta s[fâ]ntului de-i adusă moarte.* ian. 8^{r}/13. ♦ Spec. A etala, a desfăşura, a expune (în faţa ochilor cuiva). *Într-acea mare strălucire, în carea era s[u]fl[e]tul încungiurat, ca într-o radză de soare toată lumea naintea ochilor lui era adusă.* mart. 36^{v}/12.

2. Tranz. (Despre persoane) A conduce, a însoți (până la cineva sau până într-un anumit loc). *Aducând pre... Dada să-l arunce în foc..., focul căminului să premeni.* sept. 35^{v}/34. *Îngerul D[o]mn[u]lui rădicând, i-au adus în muntele Gheval.* dec. 224^{v}/30. ◊ Refl. Loc. vb. **A se aduce jertfă** = a se jertfi, a se sacrifica. *Au adusu-ş pre sine jirtvă... lui D[u]mn[ă]dzău.* mart. 58^{v}/21. ◊ Fig. (Construit cu prep.) *Pre mulț adusă către H[risto]s.* sept. 19^{r}/2. *Au adus şi pre împărătească la credință.* nov. 19^{v}/30. *Fu adus la H[risto]s prin sânge, de s-au obărşit vitejască luptă.* mai 129^{r}/11.

3. Tranz. A cita; a demonstra, a susține o idee prin citarea unei opere sau a unor pasaje dintr-o carte (sau autor). *Naintea lui adusără multe căvinte... din... scriptură.* mart. 26^{r}/14–15. *Apucându-să acela în tot chipul să-l poată domoli, aducându-i voroave şi dzâcând că...* mai 137^{r}/21. ◊ Loc. vb. **A aduce la mijloc** = a pune în discuție; a cita (în sprijinul unei afirmații sau pentru a demonstra ceva). *Dintru care oraşe voi aduce la mijloc unul, lăsând cealealalte pre sama cui le ştiu.* nov. 176^{r}/30–31. *Aducând la mijloc una din prorociile s[fâ]nt[u]lui, ca dintr-un capăt de țăsătură vom arăta iubitorilor de agonesâtă toată țăsătura.* dec. 210^{r}/21.

4. Loc. vb. Tranz. şi refl. **A(-şi) aduce aminte** = a(-şi) aminti. *Aducându-ş aminte de străluminarea măririi tătâne-său, i să feace milă.* nov. 102^{r}/2. *Dară astădz ț-ai adus aminte de Ieremiia, de-l întrebi?* id. 106^{r}/24. *Prăznuim sărbătoare. Carea ne aduce aminte plazurile şi făgăduințele ce s-au dat prin îngerul...* dec. 204^{v}/28. ◊ (La imperativ) **Ado** sau **(ț-)ad aminte** sau **(ț-)ado la minte** = aminteşte-ți! *Şi-ț ad aminte... şi de apostolii.* ian. 39^{r}/23. *Ț-ado la minte aceastea amâdoă. Şi pentru osânda păcătoşilor să suspini şi să plângi.* apr. 101^{v}/32. *Ț-ad aminte, giudețule, şi fă direaptă giudecată.* mai 138^{r}/20. ◊ (Construit cu dativul) *Pentru noi ad aminte la D[u]mn[ă]dzău.* ian. 39^{v}/18.

5. Tranz. A face pe cineva să gândească limpede; a lumina (pe cineva) la minte. *Numai D[u]mn[ă]dzău i-au adus aminte a dzâce aşea de frica argintului.* oct. 87^{v}/32.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

32. ADUNÁ vb. I (< lat. *adunare*)

1. Tranz. A aduce din toate părțile, a concentra. *Până când nu veț mai sătura adunând și grămădind foc în capetele voastre, lacomilor?* mai 145^{r}/10. ◊ (La imperativ) *Ședzând în chelie, adună-ț mintea!* „concentrează-te", apr. 101^{v}/12.

2. Refl. (Urmat de prep. *cu*, subliniind ideea de uniune, de aliere) A se întâlni; a veni în contact; a se întovărăși; a se alătura (cuiva). „Cuvânt vechi, cu sens diferit de cel din limba literară actuală"; „a se întâlni, a se împreuna" (Rosetti, Cazacu, Onu, *ILR*, p. 221). *Adunându-să amăndoi și privitind.* oct. 43^{r}/30. *Acolo să adună cu frate-său.* nov. 179^{v}/27. *S-au adunat... cu un călugăr și mearsă la mănăstirea neadormiților.* ian. 14^{v}/27. *S-au adunat cu marele, iubitul ucinic, Ioan.* id. 25^{r}/11. *Adunându-să cu ispravnicul...* mart. 25^{v}/21.

33. AFÁRĂ adv. (< lat. *ad foras*)

1. Dincolo de limitele unui spațiu închis sau apropiat; în exterior. *Ca un zidiu de adamant de o-ncongiură, pentr-aceaia ieșit afară dintr-însă mainte, până nu-ncungiură haldeii.* nov. 105^{r}/15. *Ieșind afară poruncă să să oprească credința în H[risto]s.* apr. 81^{r}/6. ◊ Loc. vb. **A da afară** (la lume) = a răspândi; a face cunoscut. *Preuțându-să... și dând afară la lume multe cuvinte de învățătură călugărească.* nov. 121^{r}/20–21. ◊ Loc. prep. **Den (din) afară** = în exterior; prin exterior. *L-au închis în cămară-ș, puind răteadzul den afară.* oct. 97^{v}/34. *Au bătut în păreate din nontru, de-au cunoscut den afară locul unde or sparge.* nov. 159^{r}/16. *Vădzu zmăul la prag, deasupra, și pre diaconul den afară, tremurând de frică.* dec. 209^{v}/21. *Idolii...-s den afară de aur și de-argint, de scripăsc, iar din nontru-s plini de necurățâe.* mai 113^{v}/33. **Den afară de** = afară de, dincolo de. *Le astrucară den afară de cetatea Hersonului.* sept. 23^{r}/35. *Au rămas den afară de besearică.* dec. 242^{v}/8. *Fu scoasă den afară de poarta mănăstirii.* febr. 66^{r}/2. *Caută den afară de ușea peșterii.* mart. 26^{vbis}/27. *Nu să cade a mănea den afară de mănăstire.* id. 36^{r}/33. *Ascundzându-să den afară de oraș.* id. 38^{v}/14–15. **Afară de** = în afară; în exterior(ul). *Ieșiră înpăratul Theodosie și cu patriarhul, cu tot clirosul, cu tot nărodul, cu mare litie afară de Ț[a]rigrad, la câmp, de frica cutremurului.* sept. 27^{v}/30. *Lepădându-i trupul afară de oraș, câinilor.* oct. 67^{r}/7. *Rămaș afară de foc.* dec. 242^{r}/31. ◊ Loc. adj. (Despre concepte) **De-afară** = exterior; străin (care nu ține de cultura poporului respectiv). *Am învățat toată dăscăliia de-afară a ellinilor, am învățat și a noastră theologhie.* dec. 192^{v}/3. *Scriptura a d[u]mn[ă]dzăiasca înțălepciune și cea de-afară până în sâmcea au învățat.* febr. 53^{v}/16–17.

2. (Cu valoare substantivală, construit cu prep. *de*, *den/din*) Loc aflat în exteriorul, dincolo de limitele altui loc luat ca punct de plecare sau ca reper. E posibil să fie considerate și loc. prep. (gen.). *Cesta înpărțitoriu fiind și slujitoriu strânsurii besearicii, vărtejindu-să de-afara locului șes, și o pungă numai având,... nu să mai deșerta.* sept. 3^{r}/15. *O dusără den afara cetățâi.* id. 7^{v}/20. *Să-i ducă din afara cetățâi.* nov. 141^{r}/27. *Să mergi den afara cetățâi trei mile la...* id. 139^{v}/13.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

34. AFLÁ vb. I (< lat. *afflare* „a sufla; a inspira"; *mihi afflatur* „mi se suflă" = „aflu", cf. Şăineanu, *DU*)

1. Tranz. A prinde de veste; a lua cunoştinţă (despre ceva). *Deaca afla la vrunul că mănâncă mai mult... îl făcea mâncăcios.* ian. 34^{r}/11.

2. Tranz. A descoperi (un adevăr din documente, relatări, însemnări etc.). *Pre Onisifor... îl aflăm c-au fost ep[i]sc[o]p în Colofoniia.* sept. 10^{r}/13. *Acesta... au făcut şi m[o]l[it]va de la pavecerniţă... Adevărat am aflat.* ian. 40^{r} (notă marginală). *Socotind cu scrisoarea tablii aflară trecuţ patro sute de ai.* febr. 71^{v}/20.

3. Tranz. A găsi. *Care oraş aflându-l afundat în idoli.* sept. 16^{v}/12. *Află dânâoară în grădină un urs.* id. 26^{v}/27. *Au pus să cearce, să-afle pre acel Urvan.* nov. 140^{v}/8. ◊ (Urmat de abstracte) *Împăratul... află vină s[fâ]nt[u]lui Dimitrie şi-nvăţă... de-l giunghiară cu sulițe în coaste.* oct. 86^{v}/8. ♦ Intranz. A ajunge; a veni (asupra cuiva); a cuprinde (v. şi Rosetti, Cazacu, Onu, *ILR*, p. 178). *Vedeţ, vedeţ câtă frică mă află.* mai 113^{r}/31. ◊ Refl. *Dară cum iarăş te-aflaş aicea?* oct. 48^{r}/33. *Veniră oamenii locului. Aflându-mă goală, mă-mbrăcară.* nov. 152^{v}/4. ◊ Refl. pas. *Că morţ cugetându-să, învinsără. Şi pierduţ, să aflară.* nov. 155^{v}/1. *Pomenirea aflatelor... moştii a s[fi]nţilor m[u]cinici de Evgheniia, carile să aflară în dzâlele lui Arcadie împărat.* febr. 79^{r}/3. ◊ Refl. recipr. *Nime nu s-au aflat în voi să aibă sămăluire să mă miluiască.* mai 123^{v}/3. ◊ Expr. **A afla vreame** (sau **prilej**) = a găsi un pretext, o ocazie potrivită, un moment prielnic (pentru a îndeplini ceva plănuit mai demult); (construit şi cu dativul). *Aflând vreame creştinii... feaceră o... besearică.* nov. 101^{v}/11. *Capetele ereaselor aflând prilej de treaba lor...* id. 146^{v}/11. *Ieşind împăratul din cetate cu o treabă... şi aşea împărăteasa aflându-ş vreame dorului...* id. 167^{r}/22. *Aflară vreame şi-l pârâră.* dec. 247^{v}/3. *Află împărăteasa vreame de treaba sa.* iun. 155^{r}/1.

4. Refl. A se trezi (pe neaşteptate) într-un anumit loc. *Odânăoară călătorind, de truda călii au leşinat. Însă feace rugă. Şi fu apucat în slavă şi numai ce să află în chilie. Care lucru era cale de 40 de mile.* dec. 190^{v}/7.

5. Tranz. (Construit cu dativul) A procura, a face rost. *I-am dzâs: „Câtă ţi-i datoriia, nevastă?". Ea mi-au răspuns: „Patru sute de galbeni...". Şi eu, luându-mi sama, i-am aflatu-mi banii.* dec. 189^{v}/31. *De unde ţ-aflai hrană până astădz?* apr. 65^{v}/18.

6. Tranz. A întâlni. *Ermioni şi Evtihiia mearsără în Asiia Mică cercând să afle pre sv[â]nt[u]l Ioan.* sept. 6^{v}/32. *Să mergi... la cutare loc, că vei afla neşte mişei cerşind... şi să-i întrebi de la mine să-ţ spuie pre ep/isc/o/pul.* nov. 139^{v}/14. *Aflându-l un argintari ce venisă de la Athine, l-au luat cu sine la Athina.* dec. 227^{r}/20. ◊ Refl. *Femeaia fu robită. Cuconii apucaţ de lei. Şi pre sine la grea sărăcie. De-aciia s-au aflat cu femeia-ş şi cu cuconii, cu minune de lungă poveaste.* sept. 22^{v}/27.

7. Tranz. A născoci, a imagina, a inventa. *Iară acela carele aflasă acesta sfat, săgetând şi el, i s-au întors sâgeata şi i-au scos ochiul cel dirept.* sept. 37^{r}/24. *Preuţâlor le-aflară mai mare munci.* dec. 202^{r}/25.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

8. Tranz. A avea parte (de ceva). *Află multe iscușenii de către eretici.* mai 124^{v}/30.
9. Refl. A fi, a exista; p. ext. a trăi. *Acesta aflându-să încă diacon, veni la besearică...* sept. 3^{r}/9. *Întrecea pre aceia ce să afla în vreamea lui.* febr. 80^{v}/32. ◊ (Urmat de determinări care atribuie calitatea) *Să porni așea cum să află, mânios.* oct. 41^{r}/31. *V-aflat fără minte.* id. 59^{v}/6. *Noi nu ne-am aflat harnici să le păzâm.* nov. 105^{v}/28. *Și era aflându-să slabi către mărturie.* nov. 134^{v}/32. *Nevoindu-mă să mă aflu curat în viață.* dec. 189^{v}/15. *Să afla în rosturile tuturor lăudat.* apr. 70^{r}/26. ◊ Expr. **A se vrea afla** (cineva, altul) = extraordinar; care iese din comun; cum nu mai există. *S[fâ]nt[u]l Carp, om de să vrea afla altul așea isteț la...* oct. 41^{r}/16.

35. AFRICÁN s. m. (< lat. *africanus*) Locuitor al Africii. *Ep[i]sc[o]pul africanilor.* oct. 87^{r}/20.

36. AFUMÁ vb. I (< lat. *affumare* < *adfumare*; cf. Rosetti, *ILR*, p. 161) Tranz. A obliga (pe cineva) să inhaleze fum (din reziduuri) pentru a-i scurta viața prin sufocare; a tortura. *Învățâ de-i spândzurară cu cureale cu capetele în gios. Și-i afumă cu fumuri iuț de balegi.* febr. 74^{v}/35.

37. AFUNDÁ vb. I (< lat. *affundare* < *ad* + *fundum*) Tranz. și refl.
1. Refl. A intra sau a face să intre într-un lichid; a (se) cufunda, a (se) adânci, a (se) scufunda (această acțiune are drept consecință moartea). *Sv[i]nții..., luptându-să cu focul și cu apa, să afundară și-ș deaderă s[u]fl[e]tele în mâna lui D[u]mn[ă]dzău.* sept. 35^{r}/29. *Nu-l lăsa să să afunde.* oct. 72^{v}/10. *Întrând în mare... s-afundă.* ian. 36^{r}/19. ♦ Fig. A se pierde; a dispărea; a decădea; a decădea moral. *Feace... să să afunde s[u]fl[e]tească.* dec. 189^{v}/5.
2. Tranz. și refl. A (se) boteza. *Porfirie întră într-apă, anume că batgiocurească, afundându-să, strigă: „Boteadză-să Porfirie în numele Tatălui ș-a Fiiului ș-a s[fâ]ntului D[u]h".* sept. 19^{r}/10. *O afundă în scăldătoarea sv[i]ntei crăstealnițe.* oct. 52^{v}/5.
3. Tranz. (Despre ape curgătoare) A schimba cursul; a înfunda. *Păraole pornite de păgâni... le-au afundat în pre supt pământ.* nov. 113^{r}/13. *Îmbletele apelor, carile le-au stricat împăratul Ezechiia, afundându-le.* mai 114^{v}/6.

38. ÁGER adj. (< lat. *agilis*)
1. (În comparație) Cu mișcări iuți, neprăvăzute; sprinten, agil. *Era ca un leu de ager și sireap... și... să feace ca un mieluțel de blând.* nov. 139^{v}/21.
2. Înverșunat, îndârjit, neînduplecat, necruțător; mânios, pornit. *Încă mai ager și mai cutedzat decât ieri sânt astădz împotriva ta.* oct. 95^{r}/26. *Audzând glasul acesta, acești sâmeț și vărtoș și ageri asupra șerbilor lui H[risto]s, căzură gios.* mart. 45^{v}/8.
3. Fig. Isteț, deștept; cu gândire vioaie, ascuțită, pătrunzătoare. *Va trimite ager viclean.* sept. 30^{r}/16. *Iarăș să cuprindea de agerul dimon să ardză pre apostolul.* nov. 129^{v}/12.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

39. AGIUNÁ vb. I (< lat. **adjunare*) A posti. *Agiumă trei dzâle nemâncat.* sept. 31^{v}/27.

40. AGIÚNGE vb. III (< lat. *adjungere*)

I. 1. Intranz. A se afla într-un loc după parcurgerea unui drum, a atinge capătul unui drum; a sosi. *Agiunsă către Râm ca un strălumînătoriu... De-acolo agiunsă Thivaida.* sept. 21^{v}/25. *Ni-i voia să agiungem unde să odihneaşte ceriul.* oct. 81^{r}/32. ♦ Tranz. A atinge (o limită de timp), a apuca (o anumită perioadă, viitoare). *Mâine te va lovi răul, să n-agiungi a veni la-ntrebare.* nov. 146^{r}/20.

2. Tranz. A prinde din urmă; a întâlni (venind din urmă, o fiinţă în mişcare). *Slujitorii înpăratului o agiunsără, fugind.* sept. 38^{v}/24. *Agiunsără un cerb şi băgându-l la mijloc, aruncară cu fuşturile să dea în cerb dimbe părţ.* nov. 117^{r}/6.

3. Tranz. A nimeri, a lovi pe cineva sau ceva. *Zvărlind pietri asupra ei, nu o agiungea.* mai 126^{v}/23. ♦ (Despre o stare sufletească) A cuprinde, a răzbi. *De dorul lui D[u]mn[ă]dzău agiunse.* oct. 44^{r}/13.

4. Intranz. A se întinde până la...; a atinge; spec. (despre păr) a se lungi, a creşte până la... *Marea să sui pănă-n ceriu de-agiungea.* sept. 3^{r}/24. *Musteaţa, acoperindu-i gura, pogorâia de să mesteca cu barba şi-mpreună-i agiungea pănă la picioare.* oct. 81^{r}/29. *Neamurile... cealea ce agiung la Dunăre.* nov. 179^{r}/18. *Vădz o scară de agiunge pănă în ceriu.* dec. 187^{r}/2. *Părul îi agiungea pănă la picioare.* febr. 63^{r}/20. ♦ A reuşi să atingă un ideal. *Carea, făcând de-aseamenea nevoinţelor maicii sale ceii s[u]fleteşti şi agiunsă la vărvul bunătăţâlor, să dusă către H[risto]s.* nov. 114^{v}/26.

5. Intranz. A fi destul (cuiva) ceva. *D[u]mn[ă]dzău, frate, să te iarte, că încă mult vrea mai agiunge în multă vreame.* sept. 3^{r}/21. *Iaste om ce făcea multe minuni. Căruia agiunge numai sângur cuvântul spre vindecatul a toată boala care-i mai cumplită.* nov. 183^{r}/20. (Ideea este întărită prin dublarea cu un sinonim. Nu credem că, pentru secolul al XVII-lea, se poate vorbi despre tautologie, în sensul actual al cuvântului, ci de o precizare prin sinonimie, cu diferite scopuri, în special pentru a sublinia o afirmaţie, pentru a evidenţia o acţiune etc. Este un „procedeu artistic", o „figură de stil" specifică nu numai scrierilor lui Dosoftei, ci şi altor scrieri din epocă.) *[Î]i dzâsă: „Nu-ţ agiunge, să-ţ fie destul, o de toţ oamenii mai ticăitule, c-ai întrat pre-ascuns şi cu vicleşug în Ţara Jidovască... de-ai amăgit pre cei prostaci de pre-acolea?".* nov. 124^{v}/29. ♦ (La imperativ) *Părintele feace: „Agiunge, fiiule! Agiunge! Că D[u]mn[ă]dzău va purta de grijă".* dec. 210^{r}/32.

II. Refl. A se întâlni, a se împreuna, a se uni. *Vreamea vieţii meale s-au agiuns cu sfârşitul.* ian. 9^{r}/25.

41. AGIUTÁ vb. I (< lat. *adjutare*)

1. Tranz. A da (cuiva) ajutor, sprijin. *Fii cu noi de ne agiută cât vei putea.* oct. 72^{v}/29. *Astădz, fiiule, stăm în cumpănă... Şi D[u]mn[ă]dzău ne va agiuta.*

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

nov. 146r/27. *Vă rog să fiţ păzitori nesomnoroş şi să agiutaţ până la moarte.* id. 158v/24. ◊ Expr. **Doamne-agiută**, formulă de invocare a divinităţii (folosită la începutul unei acţiuni, în vederea finalizării unei acţiuni etc.). *Suspinând dintr-adâncul inemii dzâce: „D[oa]mne I[su]s H[ristoas]e, agiută-mi".* mart. 50r/11.
2. Intranz. (Construit cu dativul) A fi de folos, a servi, a sluji (cuiva). *Întră, împărate, de agiută d[u]mn[ă]dzăilor tăi, că ei cădzură şi sânguri nu să pot scula.* sept. 7v/17. *Aceasta-i piatra ce-au agiutat lui Ieremie.* nov. 108r/1. *Fratele lui Vasilisc, agiutând frăţâne-său, au lovit pre s[fâ]ntul în inemă.* id. 116v/32. *Fraţâi vor agiuta neputinţii tale.* mart. 24/9. *Agiutând... învăţăturilor părinţeşti, au călcat leagea, porunca împărătească.* mai 111v/23. ◊ (Construit cu prep. *la, pregiur*) *Premenind în aur un porumb viu, de l-au agiutat la nevoia unui lipsit.* nov. 121v/19. *Agiutând Irinarh pregiur munci... fără tăgadă strigă şi mărturisi pre D[o]mnul H[risto]s.* id. 174v/35. *Să trimiţ oaste multă... şi-ţ voi agiuta şi eu la aceasta.* dec. 194r/4. *Mearge-voi să agiut fraţâlor la lucru.* mart. 35r/23. ◊ (Cel care foloseşte, slujeşte, serveşte omului este divinitatea) *Îngerii cu Sv[i]nţia Sa înpreună sprejenind ş-agiutând altul altuia de-acei oameni să nu cadză să piiaie într-acea prăpaste.* oct. 41v/35. *Să facă rugă de-a valoma, să-i agiute D[u]mnădzău, să poată întoarce pre acei nebuni.* nov. 151r/18. *Aibi nedeajde, că vei avea la inema ta pre H[risto]s agiutându-ţ.* id. 167v/21. *Voi ispiti de poate H[risto]s să-ţ agiute.* febr. 56v/18. *Mulţămăsc Sv[i]nţii Tale că mi-agiutaş în toate.* mai 119v/22.
3. Refl. A se tămădui, a se vindeca (a se servi de cineva). *Zgrăcitura mădulărilor nu să pot agiuta de la oameni, că îndereptătoriul lor iaste unul, acela ce dintru-ntâi au înşirat pre omul din lut.* nov. 126v/26.

42. AGIUTÓR(IU), AGIUTÓR(I), AGIUTÓ(A)RE, AGIUTÓRURI s. m., s. f. şi s. n. (< lat. *adjutor, -is, adjutorium*; v. şi Arvinte, *ST. L. FAC.*, p. 65, I.3.17.3.)
1. S. m. şi s. f. Persoană care sprijină, susţine, ajută pe alta într-o acţiune oarecare, secondând-o şi/sau subordonându-i-se. *Ea... dobândi pre s[fâ]ntul mare agiutoriu.* oct. 68r/35. *Fu hrănitoriu şi agiutoriu săracilor.* dec. 204r/28. *Dintru carii era comendarisie şi agiutoriul Eladie.* ian. 18r/19. *Au afurisit pre Arie şi pre agiutorii lui.* mai 106v/12. *Ca o milostivă rugătoare pentru greşiţ şi agiutoare, fă rugă pentru mine.* mai 141r/24.
2. S. n. Sprijin, participare la efortul cuiva; îndrumare (în împrejurări dificile); ajutorinţă. *Îndrăzneaţă Epihara cătră lance, Agiutoriu având d[u]mn[ă]dzăiască pace.* sept. 33r/4. *Făcând rugă, cerşu agiutoriu din ceriu.* nov. 125v/18. *De la D[u]mn[ă]dzău sprejineale şi agiutoruri mai larg am însămnat în mărturiia lui, de faţă fiind şi prăvind.* febr. 62r/26. *Nu mă lăsa... lipsită de-agiutoriu.* mart. 4/23. ◊ Expr. **A fi de agiutoriu** (cuiva) = a fi de folos (cuiva), a-l sprijini. *H[risto]s i s-au ivit cu sămnul ce vădzusă în ceriu, şi-l învăţă să fie a ei închinăciune. Ca agiutoriu la război.* sept. 17v (completare

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

marginală). *Ado moștii... să ne fie de-agiutori.* dec. 228^{v}/11. *Cărțâle, câte au făcut, de mare agiutoriu sânt credinței creștinești.* iun. 147^{v}/22. **A fi** (cuiva) **într-agiutoriu** sau **a striga, a lua, a avea într-agiutor(iu)** (pe cineva) = a fi de folos (cuiva) într-un moment dificil; a sprijini; a cere ajutorul (cuiva). *S-au întors la Cappadochiia, având pre sfântul într-agiutoriu.* oct. 68^{r}/33. *Oamenii, strigând pre sfântul într-agiutoriu, mântui și cetatea de pradă.* id. 87^{v}/29. *Să-m fie dumnădzăii într-agiutoriu, să nu mi să tâmple scrâbe.* nov. 153^{v}/34–35. *Purceasă cu oaste, având cu sine și alț doi voievodz într-agiutoriu.* ian. 46^{r}/18. *M-au mânat să-ț fiu într-agiutoriu, să-ț plinesc toate pre voie.* mai 116^{r}/15. *Luând pre D[u]mn[ă]dzău într-agiutoriu, să poată întreace pre unul și pre altul, biruindu-i cu binele.* oct. 41^{r}/26. **Cu agiutoriul** (cuiva, în s p e c. al) **lui Dumnădzău** = cu sprijinul, cu/sub îndrumarea divinității (respectiv a unei persoane care are o funcție importantă). *Păzând Avimeleh cu agiutoriu lui D[u]mn[ă]dzău scoasă întreg, nevătămat pre Ieremiia din groapă.* nov. 104^{v}/17. *Cu agiutoriul împăratului Zinon... feace besearică în mijlocul muntelui.* febr. 74^{r}/31. *Feace cu agiutoriul lui D[u]mn[ă]dzău atitea vitejești lucruri.* iun. 156^{r}/31. ◊ (În sintagma, posibil calc) **A avea agiutori**. *Sosi la acea limbă necurată, carea o lucră și o direasă și o tocmi cu toată nevoința, având agiutori – spori și de la D[u]mn[ă]dzău datul șie dar.* nov. 185^{v}/16.

43. AÍCEA adv. (În *DEX* dat ca variantă la *aici* < lat. *ad hicce*; în Arvinte, *ST. L. FAC.*, p. 81, II.7.1.1.: „*aicea* < *ici* < lat. *hicce*; *a-* și *-a* s-au adăugat mai târziu") În acest loc (în apropierea vorbitorului). *Stăi aicea, nu treace mai înnainte.* sept. 11^{v}/4. *Am sosât aicea.* oct. 82^{r}/19. *Iaste... aicea vraciul boalei.* nov. 125^{v}/34. *Porunceaște... să vie aicea denaintea nărodului.* mart. 13/25. *Mi să aprindea inema să beu, că aicea n-aveam măcară apă să beam.* apr. 65^{v}/34. *Mă lăsaț aicea să moriu de durori.* iun. 155^{v}/15. ◊ P. e x t. (În opoziție cu *acolo*) Lumea pământeană, imediată, în opoziție cu cea cerească, divină. *Ticăloșii ellini rabdă și aicea nevoi, și după moarte iarăș.* nov. 152^{r}/8. *Numai puțânel aicea te-a durea trupul în treacăt, și acolo te vei odohni bine.* id. 167^{v}/22. *Aicea nu ne tălnim să vorovim, iară acolo nime nu-i să ne oprească atunce unii cu alalț să ne petreacem.* ian. 38^{v}/26.

44. AIÚREA adv. (< lat. *aliubi* + *re* + *-a*, cf. *DEX*) În alt loc, în altă parte; undeva (neprecizat), altundeva; la întâmplare, fără a avea o țintă precisă. *Să veade cum să înghite apa în piatră și treace de izbucnește aiurea.* sept. 8^{v}/31. *Să mă mut aiurea, într-altă parte.* oct. 83^{v}/1. *Carele drum nu-l putem pre-aiurea treace pre nicăiuri.* id. 96^{v}/15. *Simon... fugi aiurea, neputând sta cu Petră.* nov. 151^{r}/30. *Astădz mânea într-un loc, mâine aiurea.* ian. 32^{v}/18. *„Spune-mi locul"... „În mijlocul târgoviștii orașului. Aiurea nu voi".* id. 40^{v}/34.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

45. ALÁLT, -Ă, alalți, alalte pron. și adj. neh. (< lat. pop. *illu* + *alterum*, cf. *TDRG*, Cioranescu, *DER*, Ivănescu, *ILR*, p. 150, Arvinte, *ST. L. EX.*, p. 20, II.4.6.1.)
1. Pron. Celălalt, cealaltă, ceilalți, celelalte. *Departe unul de-alalt.* sept. 37^{v}/6. *Cei mai mari era de un cot, alalț și mai scundz.* id. 80^{v}/26. *Alalțâi îl ruga să-i dea alt canon.* dec. 196^{v}/9. *Au întrecut pre alalț din mănăstire.* id. 202^{v}/31. *Luând... o părticea, opriră alaltă.* ian. 33^{r}/15. *Alaltele a lui slăvite i le scrie pre lung istoriia.* mart. 33^{v}/3. **Și alalte(le)** = și celelalte. *Dzâcând „Aghios, aghios, Chirios Savaoth" și alalte.* nov. 144^{v}/13. *Retorica, filosofiia, gheometriia și alaltele.* id. 164^{r}/14.
2. Adj. Celălalt, cealaltă, ceilalți, celelalte. *Alalț sv[i]nț șease.* oct. 73^{v}/6. *Cu alalț creștini.* nov. 141^{v}/2. *Lovind... și-ntr-alalte mădulările sv[â]ntului.* id. 175^{v}/7. *Alaltă a ta turmă.* dec. 195^{v}/2. *Deprinsă psăltirea... și alaltă slujbă a sv[i]ntei besearici.* id. 208^{v}/7. ♦ (Determinând noțiuni temporale) Care urmează. *Când fu la anul alalt, au mânat oameni la Athene.* nov. 151^{v}/28. *Au trăit cu dânșii șeapte ai. Alaltă viață... în filosofie.* id. 170^{v}/11. *Trăisă cu bărbatul ei șeapte ai și sfârșindu-i-să bărbatul ei, sluji în besearica lui D[u]mn[ă]dzău toată alaltă viață a ei.* febr. 51^{v}/3. ◊ (Urmat de *tot, toate*) (determinând sau nu un substantiv) *Împreună cu toț alalț sv[i]nț.* oct. 97^{r}/29. *Lăsară alalte toate.* nov. 98^{r}/27. *Dumnădzău ce-au făcut ceriul și pământul și alalte toate.* id. 141^{r}/33. *Părăsî casa... și alalte toate.* ian. 11^{r}/7.

46. ALB adj. (< lat. *albus*) (Și în comparație)
1. Care are culoarea zăpezii, a laptelui, sugerând ideea de puritate, de curățenie, de nevinovăție, de candoare (în general despre hainele sau obiectele de podoabă ale sfinților, ale îngerilor sau ale celor proaspăt botezați). *În albe veșminte strălucind.* sept. 3^{r}/13. *Haine albe.* id. 19^{r}/12, 21^{r}/9. *Un porumb alb ca omătul.* oct. 69^{r}/20. *Cămeașe albă.* nov. 103^{v}/15. *Îmbrăcate cu podoabe albe.* id. 167^{r}/27. *Scuteceale albe.* dec. 237^{v}/7. ◊ (În sintagma) **Săptămâna albă.** *Deaca sosî anul în săptămâna albă, au ieșit din mănăstire în dzua brândzâi.* apr. 66^{v}/35. ◊ F i g. *Luminat la față și alb la s[u]fl[e]t.* apr. 68^{r}/16.
2. (Despre părul oamenilor) Cărunt. *Peri albi.* oct. 81^{r}/13. *Alb la păr.* ian. 45^{r}/21. (În comparație) *Și-i era părul alb ca omătul.* oct. 81^{r}/24.
3. (În comparație) Limpede, luminos. *Iar amiadzădzul alb ca omătul.* oct. 80^{v}/17.

47. ÁLBIE s. f. (< lat. *alvea*) (La pl., apare într-o definiție și o comparație totodată, sugerând mărimea și forma obiectului de comparat) Vas lunguieț de lemn cioplit, folosit pentru spălat, scăldat sau pentru a păstra ceva; covată, copaie. *Ostracele-s găocile de ou. Și hărburile, și vase mari de lut ca albiile, și scoice.* sept. 4^{v} (notă marginală).

48. ALBÍNĂ s. f. (< lat. *alvina*, cf. *DA*, *DEX*, Șăineanu, *DU*; **alvina*, cf. Rosetti, *ILR*, p. 276; *alveus* + *-ina*, cf. *TDRG*)
1. (În comparație, sugerând unitatea dintre membrii unei comunități) *Să strânsease ca albinile cu mici, cu mare, de plângea pre iubitul păstoriu.* nov. 157^{v}/19.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

2. (În comparație, sugerând sensibilitatea divină la păcatele oamenilor) *Precum fac albinile de fum și porumbii de putoare, așea și s[fâ]ntul înger... fuge de păcatele noastre.* mai 134^{v}/18.

49. ALÉGE vb. III (< lat. *allegere* < *eligere*) Tranz. A prefera pe cineva; a-și fixa preferințele asupra unei persoane; a desemna; a selecta; a distinge. *Viindu-ș în fire, feace către creștini: „De vreame ce nime n-au fost să ne vadză, numai giurământul ne va aleage". Și să-mvoiră de mearsără la besearică...* nov. 118^{v}/13. *Aleasă doi ucinici dintr-ai săi, hiind unul de-acei doi Andrei.* id. 177^{r}/12. *Carele fu ales de D[u]mn[ă]dzău patriarh Ț[a]rigradului.* mart. 25^{v}/25.

50. ALERGÁ vb. I (< lat. **allargare* < *largus*)
1. Intranz. A merge, a se deplasa repede, cu viteză; a fugi. *Alergă și grăbi... și răsturnă sfarnicul cu jrătve cu tot gios.* oct. 97^{r}/4. *Alergând a minune mulțâmea cetățeanilor.* nov. 129^{v}/7. *Acestea grăind bătrânul și alergând, sosără la un părău săc.* apr. 63^{v}/34. ♦ Tranz. și intranz. A fugări pe cineva; a sili (pe cineva) să gonească, să meargă repede. *Cu încălțări de fier încălțat și silit să alearge.* sept. 10^{r}/3. *Bătându-i piroane în talpe, îl alergară lungă alergătură.* mart. 38^{v}/31.
2. Tranz. A mâna, a goni (de la spate). *Din dos au alergat... calul.* sept. 25/2.

51. ALINÁ vb. I (< lat. **allenare*) Refl. A se liniști, a se potoli. *Cu milosteniile alinându-l.* dec. 223^{r}/31. *De vreame ce deaderă văduvei viia și să alină marea... dusără pre s[fâ]nt[u]l la besearica...* ian 37^{r}/22.

52. ALINTÁ vb. I (< lat. **allentare* < *lentus*)
1. Tranz. (Despre fenomenele naturii) A alina, a potoli. *Cu însămnătura sv[i]ntei cruci marea au alintat.* sept. 3^{r}/32.
2. Tranz. și refl. (Despre oameni) A (se) potoli, a (se) liniști; a (se) alina. *Arsenie fugi, taci, alinteadză-te și te spășeaște.* mai 113^{r}/11. *Alintând și-ndulcind greul și osteneala bdeniilor cu cântări și cu peasne dulci.* id. 125^{v}/27.

53. ALT, ÁLTĂ, alți, alte adj. (< lat. *alt[e]rum*) Arată că ființa sau lucrul al cărui nume îl determină nu este aceeași sau același cu ființa sau lucrul despre care a fost vorba, care este de față sau care este cel obișnuit. *Alț patru.* oct. 42^{r}/36. *Alț treispreace.* id. 94^{r}/26. *Să va duce... la alt oraș să să mute.* nov. 151^{v}/22. *Omir dzâce la alt loc pentru acel mare... Zeves cum iaste mincinos.* nov. 165^{v}/3. *Feace ș-altă mănăstire.* febr. 74^{v}/6. ◊ Loc. adj. **De alte** = diferite, felurite. *Cărând leamne și de alte uscăciuni.* dec. 202^{r}/15. *Plumb topit cu de alte înfocate.* febr. 86^{v}/18.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

54. ÁLTUL, ÁLTA, alţii, altele pron. neh. (< lat. *alter*)
1. Ţine locul unui nume de fiinţă sau de lucru care nu este aceeaşi sau acelaşi cu altă fiinţă sau cu alt lucru despre care s-a vorbit, care este de faţă sau care este cel obişnuit. *Neşte mătalnici îl împingea şi-i da pumni, alţâi îi da palme.* oct. 68^{v}/35. *Botedză şi pre alţâi, samă de vro cinci sute.* dec. 220^{r}/13. *Că-ţ părea că pate ca cu trupul altuia.* id. 245^{v}/28. ◊ (În legătură cu pronume nehotărâte) **Altă ceva** = un alt lucru sau o altă fiinţă; **altuia cuiva** = unei alte fiinţe. *Să i să iartea de greşală, să nu mai paţă ş-altă ceva.* nov. 118^{r}/27. *Nice hiară, nice pasăre n-am vădzut, nice altă ceva.* apr. 74^{v}/4. *Nice bani n-au mai purtat, nice pungă. Nice haină deasupra, nice altă ceva.* mai 129^{v}/17. *Eu sunt roabă D[o]mnu[lui] mieu I[su]s H[risto]s, iară nu altuia cuiva.* febr. 54^{v}/31. ◊ (În legătură cu pronume negative) **Altă nime** = nimeni altcineva. *Altă nime nu-l vedea.* ian. 10^{v}/17. ◊ (Precedat de pronume interogative) **Cine altul**. *Dară cine altul au făcut atâta nebunie să-ş dăruiască toată avuţâia pentru deşartă nedeajde?* mart. 6/30. ◊ (Se exprimă un raport de reciprocitate) *Năzuiesc unii la alţii.* oct. 90/1. ◊ **Altul... altul (altele... altele)** = unul... altul; unele... altele. *Aflând multe iazere de muncă pline şi de-ntunearece altele cu foc, altele cu neguri împuţâte şi cu viermi.* oct. 47^{r}/18. *Pre altul îl făcea săc, altul orb.* nov. 185^{v}/22. *Dară noi cu s[fâ]nta cruce altul pre strâmb, altul cu direptul, ne giurăm.* mart. 31^{r}/9. ◊ **Altul altuia** = unul unuia şi altul altuia. *Îngerii cu Sv[i]nţia Sa înpreună sprejenind ş-agiutând altul altuia de-acei oameni să nu cadză să piiaie într-acea prăpaste.* oct. 41^{v}/35. ◊ **Nu... de altă..., numai** = nu pentru alt motiv, ci... *Nu plâng de altă, numai pentru Andronic.* oct. 57/1. ◊ **Nice altă ce..., fără numai** = nimic altceva, în afară de...; nici alt fel de..., ci numai. *Nice altă ce hrană n-au gustat, fără numai curechiu.* ian. 19^{v}/15. ◊ **Alta nemică, numai...** = nimic altceva, ci numai... *Alta nemică, numai curund să-mi învii pre...* sept. 29^{r}/3. ◊ E x p r. **A se face altul dintr-altă** = a-şi ieşi din fire, a se enerva; a-şi schimba înfăţişarea şi atitudinea (faţă de cineva) *Audzând tăgadă ca aceasta să feace altul dintr-altă.* nov. 118^{v}/11. *Acesta cuvânt deacă-l audzî împăratul să feace altul dintr-altă de mânie.* id. 146^{v}/18. ◊ (Singular pentru plural, exprimând un raport de excepţie) *Să-m dezleage nepriceaperea... şi altă de câte aveam în cugetul mieu.* nov. 150^{v}/10. ♦ (Cu formă feminină şi cu sens neutru; uneori în comparaţie) Poveste, întâmplare. *Aceastea şi alte ca aceaste... spuind.* oct. 52^{r}/18. *Aceastea şi alte multe dzâcând.* nov. 141^{v}/28. *Prorocind şi alte multe, au dzâs ş-aceasta.* dec. 238^{r}/12. ◊ **Şi altele,** formulă ce sugerează/arată că o enumerare ar putea fi continuată. *Grăind cuvinte de hulă asupra acestui loc şi asupra legii şi altele, precum spune la deaanie...* dec. 241^{r}/8.
2. Altceva. *Tiranul, neştiind ce le-a mai face altă, învăţă de le tăiară capetele.* nov. 111^{v}/30. *Venind un mişel şi neavând altă ce-i da, au tăiatu-ş hainele de pre sine.* id. 122^{r}/12.
3. Celălalt, ceilalţi; al doilea. *Pomenirea s[fi]nţilor m[u]cinici Dada, Govdeal şi Casdoia, carii, unul, văr, alţâi cuconi lui Savorie.* sept. 35^{v}/16. *Avea 2 muieri. Numele uniia Anna şi numele alţâia Feniana.* dec. 205^{r}/28. *Voi bea mainte de toţ câţ îs cu mine... de-acii alţ toţ ce-s cu mine.* febr. 86^{v}/3. *Aducându-ş mortul... l-au*

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

pus deasupra lor în număr cu alţ, pentru să nu fie despărţât nice trupul de la trupurile. mart. 27^{v}/13.

55. AMÁR adj., adv., s. n., s. m. (< lat. *amarus*)

I. Adj. **1.** (Despre ape) Care are gustul fierii, pelinului, chininei; nepotabil. *Ape amară au îndulcit cu ruga.* dec. 216^{v}/22. *O fântână... de-i era apa amară... o au premenit în dulce.* mart. 48^{r}/30. *Am băut apă din mare amară.* apr. 76^{r}/36.

2. (Despre moarte, pedepse, cazne etc.; deseori dublat de *cumplit*) Care produce durere, suferinţă; chinuitor, cumplit; de neîndurat; crunt. *Amară şi cumplite munci.* sept. 9^{r}/12, febr. 58^{v}/14, 59^{r}/21, apr. 71^{v}/18. *Amară cazne.* febr. 56^{v}/33. *Murind cumplit, cu pedeapsă amară.* mart. 26^{v}/16. *Te voi umorî cu amară împroşcătură de pietri.* nov. 126^{v}/11. *Fu izgonit în amară urgie de izganii.* apr. 69^{v}/8. *Cu izgnanii cumplite şi mai amară fu supărat.* mai 108^{r}/25, 111^{v}/23. *Periră cu moarte amară.* nov. 116^{r}/24, 140^{v}/9, 142^{r}/10, 154^{v}/12, 165^{r}/25, 168^{v}/9, ian. 6^{v}/1, febr. 58^{v}/1, iun. 155^{v}/9.

3. (Despre lacrimi, suspin) Care denotă sentimente dureroase, amărăciune sufletească; trist, necăjit, jalnic; p. e x t. (despre tăcere) profund şi chinuitor. *[Î]n amar suspin.* apr. 101^{v}/17. *Să rugă... cu lacrămi amară şi cu suspinuri şi cu îmfrântă inemă.* dec. 248^{r}/1. *[Î]n ce amară tăceare...* apr. 101^{v}/17.

4. (Despre oameni) Neîndurător; rău. *Să feaceră amari şi aprici asupra sv[i]nţilor.* dec. 189^{r}/8. ◊ F i g. (şi oximoronic) *Să dobândească puţântea amară dulceaţă a păcatului.* oct. 52^{r}/11. *Să ne teamem de acel ceas amar a morţâi, când ne vor tlăni acei groznici şi crudz şi nemilostivi vameş.* id. 96^{v}/1. *Că ce-i iute iarna şi-i... amară frântura şi necătura volburilor ce-au venit asupra besearicii.* ian. 37^{v}/9. ◊ E x p r. **A(-i) fi** (cuiva) **inema amară** = a fi îngrijorat (în legătură sau din pricina cuiva); a-şi face griji. *Îi inema amară foarte pentru fraţâi săi.* dec. 221^{v}/33. **A (nu)-şi face inemă amară** = a (nu) se supăra, a (nu) fi trist (pentru cineva, ceva sau din cauza a ceva, a cuiva). *Să nu-ş facă inemă amară.* oct. 54^{r}/10.

II. Adv. Straşnic, amarnic, cumplit. *Amar muncite.* sept. 13^{v}/3. *Plânsă amar.* oct. 52^{v}/21. *Î[l] află foarte amar plângând.* mart. 35^{v}/12. ◊ L o c. a d v. **Cu amar** = amarnic, foarte tare; din tot sufletul; foarte mult. *Am plâns cu amar.* oct. 83^{r}/32. *Plângea cu amar bocindu-să, mai mult decât cela ce i-au murit frate-său.* dec. 196^{v}/6, mart. 43^{v}/30, iun. 156^{v}/37, 159^{v}/6.

III. S. n. **1.** Durere, necaz, tristeţe. *A ce... mă lăsaş într-amar atâţia ai?* mart. 43^{v}/35.

2. Suferinţă, chin. *Să ia cel rău... amar şi muncă de vecie.* nov. 150^{v}/26. *Să-l mântuiască de-aceale amaruri.* dec. 209^{r}/26. *Cumplite le vor fi muncile şi la mai mult amar li să cruţă.* mart. 30^{v}/14. *Cu amar vor osândi.* mart. 62^{v}/8. *Era o fântână... şi câţ bea dintr-însă muriia cu amar.* apr. 104^{v}/6.

3. Răutate, neîndurare. *Pică oarece rău şi amar în s[u]fl[e]t asupra scărbitoriului aceluia.* mai 133^{v}/14.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

IV. S. m. Denominație pentru diavol. *Neputând răbda ranele ce-i făcea amarul.* nov. 183^{r}/17.

56. AMĂNDÓI num. V. (pentru definiție) a m â n d o i (< lat. *ambo duo* < **ambi-dui*, f. *ambi doe*; lat. **amindoi* < **ambi* + *dui*, cf. *DEX*) *Îngenunchiară amăndoi şi să sărutară.* sept 12^{r}/36. *Adunându-să amăndoi şi privitind.* oct. 43^{r}/30. *Muriră amăndoi cuconii.* id. 55^{v}/27.

57. AMĂRÎ vb. IV (< lat. *amarire*) T r a n z. A supăra, a mâhni, a întrista. *Acela ce amăreaşte pre... mânie pre D[u]mn[ă]dzău.* nov. 156^{r}/1.

58. AMÂNDÓI, amândouă num. colect. şi adj. (< lat. *ambo-duo*, < **ambi-dui*, f. *ambi doe*)
1. Num. colect. Şi unul, şi altul (celălalt); ambii. *De-amândoaă vei fi ispitit.* sept. 3^{r}/26. *Plânsără amândoi.* oct. 56^{r}/35. *Sânt săci amândoaă.* nov. 152^{r}/20. *De-a cărora amândurora scăpând necurăţâe.* dec. 220^{r}/32. *Înţălepciunea şi cartea, de-ar hi amândóă la omul, acela-i ca cu amândoi ochii întregi având la trup.* apr. 70^{v}/30.
2. Adj. Ambii, ambele. *Tu te nevoiaşte să scapi de-amândóă nevoi, să plineşti cum mi te-ai adeverit.* oct. 97^{v}/27. *La amândóă braţele.* nov. 172^{r}/23, cf. id. 179^{v}/19.

59. AMELIŢÁ vb. I (< lat. **amminaciare* < *minacia* < *minax*, cf. *DA*) T r a n z. A ameninţa; a ridica arma asupra cuiva, pentru a-l omorî. *Tăetoriul, amelițând, îi cădzu mâna din umere.* dec. 201^{v}/12.

60. AMESTECÁ vb. I (< lat. **ammixticare* < *mixtus*) R e f l. A se pierde în mulţime; a intra într-o mulţime de oameni. *M-am amestecat într-alţ o[a]meni ş-au întrat în besearică.* apr. 65^{r}/27.

61. AMEŢÍ vb. IV (< probabil din lat. **ammattire* < *mattus*) A zăpăci, a face pe cineva să nu mai gândească logic; a tulbura. *Ne ameţeaşte inema şi moşiia noastră mărturisind un tânăr om de proaspăt, anume I[su]s.* nov. 124^{v}/10. ◊ F i g. *Evnomie feace: „dară pentru ce ameţăşti besearica lui D[u]mn[ă]dzău?". Iar s[fâ]ntul feace: „Eu nu o ameţăsc, ce o tu ameţeşti şi o turburedz şi casa tătâne-tău, lui Satan".* nov. 145^{v}/19.

62. AMIÁDZĂDZ(Î), AMIÁDZĂ DZ(Î) adv., s. f. şi s. n. (< lat. *ad mediam diem*)
1. Adv. Mijlocul zilei, momentul înălţării soarelui deasupra orizontului (corespunzător, aproximativ, orei 12). *Au întrat amiadză dz de s-au arătat împăratului.* mai 110^{r}/9. ◊ L o c. a d v. **Într-amiadză dzî** sau **N-amiadzădz** = la prânz; la ora 12 ziua. *Veni... într-amiadză dzî.* sept. 3^{r}/10. *Arătat într-amiadză dz pre ceriu chipul s[fi]ntei cruci.* id. 17^{r}/25. *Şi era n-amiadzădz.* oct. 80^{v}/11.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

Într-amiadză dz tot ceriul au nuorat. nov. 110[r]/9. *Să-l ardză soarele într-amidză dzî, vara.* mart. 57[v]/30. **Dzua amiadzădz** = în plină zi; în toiul zilei. *Întăi i s-au arătat prin vis, de-acii dzua amiadzădz.* mai 138[v]/33. **După amiadzădz** = după ora 12, după prânz. *După amiadzădz fiind linişte, să feaceră holburi şi vânturi greale.* sept. 3[v]/23.

2. S. f. şi s. n. Sud. *Vădzură steaoa... că nu îmblă ca alalte spre apus, ce despre miadză noapte la amiadzădz.* dec. 238[r]/20. *Iaste mormântul lui aproape de mormântul împăraţâlor. Din dosul mormântului popilor, spre partea ce dă spre amiadză dz.* mai 114[v]/23. *Unghiul despre apus era vearde a ceriului... A răsăritului, ca trestia. Iară miadzănoaptea, ca sângele curat. Iară amiadzădzul, alb ca omătul.* oct. 80[v]/17. ◊ L o c. a d j. **De către amiadză dzî** = sudic. *Când sosâră la locul ce să chiamă Sichidion, de către amiadză dzî parte a cetăţâii.* ian. 31[v]/13.

63. AMÍNTRELE(A) adv. (< lat. *alteramente*, cf. Şăineanu, *DU*, *DEX*; *aliamente*, cf. *DA*, Cioranescu, *DER*, *CADE*, Rosetti, *ILR*, p. 114) În alt chip, în alt mod; altfel. *Nu vă giurareţ nice într-un chip amintrele.* mart. 31[r]/11. *Nu e putinţă amintrelea să te pocăeşti.* apr. 101[v]/1.

64. AMURŢÍ vb. IV (< lat. **ammortire* [= *admortire*])

1. I n t r a n z. (Despre fiinţe, despre corpul lor sau despre o parte a corpului lor) A pierde temporar capacitatea de a reacţiona la excitarea din afară; a deveni inert, insensibil; a încremeni. *Îndată au orbit şi trupul i-au amurţât.* nov. 125[r]/24. *Îndată amurţî şi rămasă mut.* dec. 213[r]/22. ♦ F i g. A adormi. *Bezglasiia unui diacon ce amurţâsă.* dec. 213[r]/19.

2. T r a n z. A slăbi în intensitate; a potoli, a linişti. *Când mă trimisăş de mă dusără să mă ruşineadze, mearse cu mine un tânăr cu veşminte albe. Şi întră de stătu lângă mine. Carele făcea de amurţâia pofta tinerilor.* ian. 24[v]/12.

65. AN, ani şi, la pl., **ai** s. m. (< lat. *annus*)

1. Perioadă de timp care corespunde unei revoluţii a Pământului în jurul axei Soarelui şi care cuprinde 12 luni. *Nevoinţa tuturor ailor a vieţii sale.* oct. 52[r]/25. *Preste dzeace ai s-au hirotonit preut.* id. 92[v]/4. *Turburând pre nevoitoriul hărăţ alţ ani pre-atâţea.* dec. 209[r]/30. ◊ S p e c. Precizare temporală pentru o perioadă în care la conducerea unei ţări, a unui stat etc. se află o anume personalitate istorică; delimitarea acestei perioade (de obicei introdusă prin prep. *în* sau *la*). *Când fu la 12 ai de împărăţâia bunului şi creştinului împărat Vasilie Machedon, la 40 de ai de vârsta sv[â]ntului.* dec. 207[r]/35. *Era în aii lui Dechie.* ian. 14[v]/2, cf. dec. 211[r]/12, mart. 20/12. ◊ L o c. a d v. **An pre an** = în fiecare an. *Aşea făcea an pre an, când ea să suia la casa lui D[u]mn[ă]dzău.* dec. 205[v]/4. **În toţ ai** = în fiecare an, an de an. *Sv[â]nta lui D[u]mn[ă]dzău besearică în toţ ai prăznuiaşte...* nov. 101[v]/22. *Făcea praznic... în toţ ai.* id. 137[v]/9. **La anul** = **a)** în fiecare an, anual. *Cu jrătve la anul îl cinstiia.* ian. 6[r]/29; **b)** anul următor, viitor. *I-au dzâsu-i să vie la anul.* apr. 72[r]/26. **Preste (tot) an(ul)** = în cursul unui an întreg. *Preste tot anul petrecea*

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

tăcând. febr. 89^{r}/33. *Hăraciul... de pre tot an.* mai 127^{v}/8. **După ai** = după mai mult timp. *Apoi iarăş, după ai, fu trimis.* mart. 23/4.
2. Vârstă. *De pre ai sânt bătrân.* nov. 146^{v}/33.

66. AÓREA adv. (*DA*: „*a* + *oare* (sau *ori*), cf. *a-dese-ori, a-rare-ori, a-bună-oară* etc., cf. alb. *ahere* «alsdann, hierauf»"; lat. *ad horam*, cf. Rosetti, *ILR*, p. 158, 553) Câteodată, uneori, din când în când; „manchmal" (Lacea, *Untersuchung*). *Numai miedzul unii marule îi era în loc de mâncare şi de băut, sau puţânel dzămos, aorea strugur sau somochine schimbând.* sept. 3^{v}/9. *Numai pâine şi masline şi aorea veardze.* nov. 151^{v}/5. *Cu năhut şi cu bob muiat să hrăniia. Aorea şi nuci mânca.* febr. 69^{r}/33. *Gândurile omeneşti aorea ştiia.* mart. 35^{v}/24. *Mulţ grăesc aorea şi dzâc: „Unde-i goana şi muncile..."* apr. 102^{r}/7. ◊ (Corelat cu sine însuşi; repetat) **Aorea... aorea** = (câte)odată... altă dată; când... când; acum... acum. *Aorea şi umorând zmeii... aorea iarăş oborând spurcaţâi idoli.* nov. 180^{r}/3, 5. *Când o rădică, aorea să deşchide, aorea să închide.* ian. 6^{v}/16. *Făcea aorea coşnice, aorea făcea mici ogoară în pădure şi sămăna.* id. 11^{r}/14–15. *Aorea rănjind, aorea coada întindzând.* mai 133^{v}/30.

67. ÁPĂ s. f. (< lat. *aqua*)
1. Lichid transparent şi incolor, fără gust şi fără miros, vital pentru menţinerea vieţii terestre. *Învăţând să nu-i dea nice apă, nice să între nime să-l vadză. Şi mearsă soru-sa de-i deade apă.* sept. 36^{v}/19–20. *45 de stadii mergea pentru apă departe.* nov. 156^{v}/25. *Din care apă deaca bea femeaia cea cu prunc..., dobândeaşte lapte.* ian. 49^{r}/22. *Alergând toţ la vadră, văzdură plină de apă reace şi să minunară.* mart. 39^{v}/30. ◊ (Însoţit de determinări: „de părău", „din izvor", precizează proprietatea apei de a fi potabilă) *Apa de părău feace vin.* sept. 18^{v}/31. *Mâncarea lui era pită cu sare, băutura apă din izvor.* febr. 63^{r}/19. ◊ (În context figurat) *Te fă ca cerbul aşteptând şi dorind să vie la izvoară de ape, la d[u]mn[ă]dzăeştile cărţ.* mai 137^{r}/5.
2. Apă dulce = **a)** apă de izvoare sau de râuri, care apare în drumul călătorilor însetaţi în urma unei minuni, a unei rugăciuni. *Băură toţ mulţămind lui D[u]mn[ă]dzău de apă dulce ce le-au dat pentru ruga sv[â]ntului.* nov. 156^{v}/29; **b)** ploaie torenţială cu efecte nimicitoare, slobozită din ceruri de Dumnezeu, supărat de necredinţa oamenilor; pe lângă o conotaţie pozitivă, care este păstrată, implică şi una negativă, de distrugere. *Au dat sămn oraşului Ninive că are să piiaie de ape dulci şi de foc.* dec. 186^{v}/2.
3. (Singur sau însoţit de determinarea „de ploaie") Apă ce se adună în vase în urma ploilor; p. e x t. ploaie. *Feace sternă de să strângea apă de ploaie la vreamea ploilor.* mart. 39^{v}/14. *Ca şi Ilie, apă din ceriuri au pugorât.* febr. 76^{v}/36.
4. Apă curată = (urmată de o explicaţie) apă cu însuşiri tămăduitoare (dincolo de calitatea de a fi limpede, pură etc.) *Au izvorât izvor de apă curată, carea tămăduiaşte boale şi neputinţe.* dec. 247^{v}/28.
5. Masă de apă formând un râu, un lac, o mare etc. (intră şi în definiţii, ca instrument de argumentare). *Piatra de supt picioarele ei au izvorât mulţâme de*

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

apă. sept. 33^{r}/11. *Cine va vrea să să-nderepteadze de-acicea, să ia na stânga, dincătro vin apele. Şi cine va-mbla, să ia sunetele apelor şi va ieşi la lumină.* oct. 79^{v}/11–12. *Altă apă-i aceasta deasupra pre pământ, care să chiamă mare. Şi alta-i cea de dedesupt, carea-i dzâc bezna.* apr. 102^{v}/12–13. ◊ F i g. **Ape trecătoare** = ape curgătoare (sugerează nestatornicia şi frivolitatea umană). *S[fâ]ntul le dzâcea aşea: „Gândul şi mintea mea iaste întemeiată întru D[o]mnu mieu I[isu]s H[risto]s... Cuvântul vostru neşte vânt. Giuruitele şi groazele voastre ape trecătoare, de nu pot clăti turnul gândului mieu... nice leac".* febr. 54^{v}/13.

6. Ape calde = ape subterane ce au temperatura mai ridicată decât cea medie din luna cea mai călduroasă a unei regiuni şi care au proprietăţi terapeutice (v. *ape fierbinţi*, cu care Dosoftei le pune în opoziţie: *ape calde = ape stâmpărate*, apr. 102^{v}/16). *Ş-au scos şi ape calde, cu ruga, din sânul pământului.* oct. 76^{r}/21. *Pentru binele oamenilor izbucnesc apele calde, de varsă.* mai 137^{r}/25. ◊ (Posibil calc; în sintagmă, denominaţie pentru oraşul Ierusalim; v. şi *DB*, s. a. *oală*) *S[fi]nt[e]le măceniţe Minodora, Mitrodora şi Nimfodora. Aceastea era surori bune, lăcuind doaă proaşce de la apele ceale calde ce ies din oale.* sept. 13^{v}/1–2.

7. Ape fierbinţi = ape termale; ape cu proprietăţi terapeutice (în opoziţie cu *stâmpărate*). *În locul Valsatiei, unde să chiamă Gheron, iaste multă izvorâtură de ape fierbinţ, de tămăduiaşte boale preaslăvit.* nov. 175^{r}/18. *De la focul ce-i dedesupt izbucnesc afară ape fierbinţ, unele mai fierbinţ, altele mai stâmpărate.* apr. 102^{v}/15–16. *Dzâcând că izbucnirea apelor celor fierbinţ să fac fierbinţ din grijitura dumnădzăilor.* mai 137^{r}/21–22. ◊ (Ca toponim) *Drumul între cetatea Brusii ş-a apelor fierbinţ.* iun. 162^{v}/26.

8. (Urmat de determinări, pentru precizarea sau evidenţierea calităţilor unei substanţe) *Miruri, ape scumpe de miros.* mai 117^{v}/29.

68. APĂRÁ vb. I (< lat. *apparare*) T r a n z. şi r e f l.

1. T r a n z. A proteja, a pune la adăpost (de), a feri (de); a garanta siguranţă personală. V. a c o p e r i (**2**). *Milostenia va putea de către sâlă drăcească să ne apere.* oct. 96^{v}/7. *Or putea da ştire... de ferinţa ce i-au apărat D[u]mn[ă]dzău şi i-au acoperit.* nov. 106^{v}/25. *Să o apere de ruşine, ca un stăpân şi d[o]mn oraşului.* iun. 158^{v}/26.

2. R e f l. A se împotrivi unei acţiuni ostile, unui atac etc.; „sich hüten", „sich in Acht nehmen" (Lacea, *Untersuchung*, fără atestare). *Făcusă giurământ să nu-ş mai iasă din chiliia peşterii, săvai de i s-ar fi tâmplat şi primejde, să nu poată a să apăra, însuş s-au legat pre sine şi legătura să dezleage n-au avut cum.* oct. 43^{r}/24.

3. R e f l. A se împotrivi; a nu fi de acord; a nu consimţi. *Am căzdut la picioarele lui, de scaun apărându-mă. Iară el dzâsă: „Nu te apăra, fiiule, de către voia lui D[u]mn[ă]dzău".* nov. 156^{r}/5.

4. R e f l. A se scuza, a găsi un pretext, un prilej pentru a nu îndeplini o acţiune sau o poruncă; a nu vrea; a refuza. *El s-au apărat... că i-i urât a să osteni.* sept. 30^{r}/24. *Întâi să apără a face rugă. Apoi, supărat, feace rugă.* oct. 42^{v}/21. *Şi-l ruga să între la rugă. Şi li să apără Pavel. Şedea afară şi plângea.* apr. 68^{r}/12.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

5. R e f l. (În construcţii negative) A nu se da înapoi de la o acţiune; a nu respinge, a nu refuza să facă sau să ducă la capăt o acţiune (îndatorire, însărcinare, poruncă etc.). *De mă va agiuta D[u]mn[ă]dzău, împărate, nu mă voi apăra. Şi nu-ţ face voia rea. Că cealea ce nu pot oamenii le poate D[u]mn[ă]dzău.* mart. 60^{r}/31.
6. E x p r. (Cu inversarea construcţiei) **Apere Dumnădzău** = Doamne fereşte! Păzească Dumnezeu! *Apere D[u]mn[ă]dzău să fug eu de cununa mărturiei şi să fiu vină să paţă nevoie temnicearii.* febr. 56^{r}/11.

69. APLECÁ vb. I (< lat. *applicare*) T r a n z. A alăpta, a da să sugă (unui copil). *Pruncul... l-au aplecat şi l-au crescut.* sept. 2^{v}/15. *Veniia capra de la turmă însăş de-l apleca.* id. 26^{v}/24. *Ai aplecatu-ţ hiică.* dec. 204^{v}/4. *Cu tinerea de maică dragoste mângâe drăgăluind, aplecând şi-ncăldzându-l.* id. 237^{v}/30. *Aceale mădulări carele te aplecară de la maică-ta.* febr. 55^{v}/24. *Doica ce l-au aplecat.* mart. 33^{v}/20. Cuvântul are sens diferit de cel actual (v. Arvinte, *ST. L. EX.*, p. 47, IV.2.2.3., Rosetti, *ILR*, p. 579), care „provine din terminologia păstorească" (Arvinte, *ST. L. FAC.*, p. 96, IV.2.3.9.). În *DLRLV*, s. a., autoarele precizează aria de răspândire a termenului: „Moldova, Banat, Crişana, Transilvania de sud".

SIGLE ŞI ABREVIERI

Arvinte, *ST. L. FAC.*	=	Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei cărţi (Facerea) din Biblia 1688, în comparaţie cu ms. 45 şi cu ms. 4389*, în *Monumenta Linguae dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars I, *Genesis*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1988.
Arvinte, *ST. L. EX.*	=	Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărţii a doua (Ieşirea) din Biblia 1688, în comparaţie cu ms. 45 şi cu ms. 4389*, în *Monumenta...*, Pars II, *Exodus*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1991.
Arvinte, *ST. L. LV.*	=	Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărţii a treia (Preoţia) din Biblia 1688, în comparaţie cu ms. 45 şi cu ms. 4389*, în *Monumenta...*, Pars III, *Leviticus*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1993.
Arvinte, *ST. L. NM.*	=	Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărţii a patra (Numeri) din Biblia 1688, în comparaţie cu ms. 45 şi cu ms. 4389*, în *Monumenta...*, Pars IV, *Numeri*, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 1994.
CADE	=	*Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească"*. Partea 1: *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi*, de I.-A. Candrea şi Gh. Adamescu, Bucureşti, Editura „Cartea Românească", 1931.
Cioranescu, *DER*	=	Alejandro Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Tenerife–Madrid, Biblioteca Filológica, Universidad de La Laguna, 1958.

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

DA = [Academia Română], *Dicționarul limbii române*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, tom. I, partea 1, *A–B*, București, Librăria Socec, 1913.

DB = *Dicționar biblic*, Societatea Misionară Română, Oradea, Editura „Cartea Creștină", 1995.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, coordonatori Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche. Ediția a II-a, București, Editura „Univers Enciclopedic", 1996.

DLRLV = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.

Dosoftei, *Lit.* = Dosoftei, *Dumnezăiasca Liturghie*, 1679. Ediție critică de N. A. Ursu, Iași, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1980.

Dosoftei, *O* = Dosoftei, *Opere*, I. *Versuri*. Ediție critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, București, Editura Minerva, 1978.

Dosoftei, *PsV* = Dosoftei, *Psaltirea în versuri*, 1673. Ediție critică de N. A. Ursu, cu un *Cuvânt înainte* de Înalt Prea Sfințitul Iustin Moisescu, Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Sucevei, Iași, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1974.

Dosoftei, *VS* = Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților... cu poslușeniia a smereniei noastre a lui Dosoftei, Mitropolitul Sucevei*, vol. I–IV, Iași 1682–1687 (și fotocopii realizate de N. A. Ursu, în Biblioteca Colectivului de Lexicografie, Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Iași).

Gheție, *BD* = Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei Române, 1975.

Ivănescu, *ILR* = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980.

Ivănescu, *Probl. cap.* = G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*. Extras din „Buletinul Institutului de Filologie Română", Iași, vol. XI–XII (1944–1945), Iași, 1948.

Lacea, *Untersuchung* = C. Lacea, *Untersuchung der Sprache der „Viața și petreacerea svinților" des Metropoliten Dosoftei*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache", Leipzig, V, 1898, p. 51–144.

Rosetti, *ILR* = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, București, Editura pentru Literatură, 1968.

Rosetti, Cazacu, Onu, *ILR* = Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, I. *De la origini până la începutul secolului al XIX-lea*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Minerva, 1971.

Șăineanu, *DU* = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*. Ediție revăzută și adăugită de Alexandru Dobrescu, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu și Victoria Zăstroiu. Vol. I, *Enciclopedie*, Iași, Editura Mydo Center, 1996; vol. II, *Vocabular general (A–D)*, Iași, Editura Mydo Center, 1995; vol. III, *Vocabular general (E–M)*, Iași, Editura Mydo Center,

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

1996; vol. IV, *Vocabular general* (*N–R*), Iaşi, Editura Mydo Center, 1996; vol. V, *Vocabular general* (*S–Z*), Iaşi, Editura Mydo Center, 1996.

TDRG = H. Tiktin, *Rümanisch-Deutsches Wörterbuch*, I (*A–C*), Bucureşti, Imprimeria Statului, 1903; II (*D–P*), Bucureşti, Imprimeria Statului, 1906; III (*P–Z*), Bucureşti, Imprimeria Statului, 1912.

Weigand, *B* = G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache", III, 1896, p. 198–332.

ABREVIERI (tehnice)

adj.	=	adjectiv	loc. vb.	=	locuţiune verbală
adv.	=	adverb	m.	=	masculin
alb.	=	albanez(ă)	mart.	=	martie
apr.	=	aprilie	ms.	=	manuscris
art.	=	articol	nov.	=	noiembrie
biol.	=	biologie	num.	=	numeral
bis.	=	bisericesc	oct.	=	octombrie
cf.	=	confer	paleosl.	=	paleoslav
colect.	=	colectiv	pas.	=	pasiv
dec.	=	decembrie	p. ext.	=	prin extensie
dem.	=	demonstrativ	pl.	=	plural
expr.	=	expresie	prep.	=	prepoziţie
f.	=	feminin	pron.	=	pronume
febr.	=	februarie	r	=	recto
fig.	=	figurat	refl.	=	reflexiv
g.-d.	=	genitiv-dativ	s.	=	substantiv
gen.	=	genitiv	s. a.	=	sub articolul
ian.	=	ianuarie	sârb.	=	sârbesc
id.	=	idem	sept.	=	septembrie
interj.	=	interjecţie	s. f.	=	substantiv feminin
intranz.	=	intranzitiv	sg.	=	singular
invar.	=	invariabil	s. m.	=	substantiv masculin
iun.	=	iunie	s. n.	=	substantiv neutru
lat.	=	latin(esc)	spec.	=	special
lat. pop.	=	latin popular	tranz.	=	tranzitiv
loc.	=	locuţiune	v	=	verso
loc. adj.	=	locuţiune adjectivală	v.	=	vezi
loc. adv.	=	locuţiune adverbială	vb.	=	verb
loc. conj.	=	locuţiune conjuncţională	voc.	=	vocativ
loc. prep.	=	locuţiune prepoziţională	vol.	=	volum

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)

ELEMENTE LATEINISCHEN URSPRUNGS AUS DEM WERK VON DOSOFTEI *DAS HINLEBEN UND HINSTERBEN DER HEILIGEN* (I)

ZUSAMMENFASSUNG

Das Thema dieser Abhandlung ist die nähere Untersuchung der lateinischen Lexik (nur die Wörter, die mit dem Buchstabe *A* beginnen) aus der Schrift des grössten Gelehrtes aus dem 17. Jahrhundert, Dosoftei, *Das Hinleben und Hinsterben der Heiligen* (1682–1686).

Die Analyse des Wortschatzes lateinischen Ursprungs ist aus lexikalischen Perspektive angegriffen: Etymologie, semantische Trennung, Bestimmung der Redensarten, Ausdrücke und Syntagmen in welchem ein Lexem oder anderes bestätigt ist. Man erwänt auch die Varianten. Unter dem Schlagwort gibt man verschiedene Anmerkungen (etimologische, semantische u. s. w.). In dieser Abhandlung versuchte man die Verwirklichung einer „Monographien" der Wörter, die zur Analyse vorgelegt wurden.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2

BDD-A1318 © 1999-2001 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:55:16 UTC)